

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XVIII.

Číslo 2.

Jún 2020

BANSKÁ BYSTRICA ČELILA MNOHÝM EPIDÉMIÁM

Morová epidémia (nazývaná aj „čierna smrť“ pre začernenie pokožky po ochorení) sa objavila prvýkrát v Európe v 14. storočí (1347 – 1352). Podľa odhadov vtedy zahynulo v Európe 25 – 34 miliónov ľudí (jedna až dve tretiny z celkového počtu vtedajších obyvateľov). V Uhorsku sa odhaduje počet obetí na 185 – 385 tisíc a pri mechanickom premietnutí na územie terajšieho Slovenska s vtedajším počtom obyvateľov mohlo prísť o život okolo 15 tisíc ľudí.

Emil Jurkovič (1857 – 1936) v „Dejinách kráľovského mesta Banská Bystrica“ uvádza tieto „morové roky“ v Uhorsku: 1347, 1371, 1382, 1410, 1435, 1441, 1456, 1472, 1477, 1479 – 1480, 1482, 1495, 1500, 1506, 1508 – 1511, 1521, 1529, 1541 – 1542, 1552 – 1553, 1562 – 1563, 1571 – 1572, 1575 – 1576, 1585, 1588, 1601, 1603, 1634, 1639, 1644 – 1645, 1651, 1662, 1679, 1683, 1691, 1700, 1707, 1709 – 1711, 1713, 1719, 1738 – 1739.

V roku 1601 v Banskej Bystrici na mor zomrelo viac ako 1390 ľudí (približne polovica vtedajších obyvateľov). Morovej epidémii v roku 1634 sa mesto vyhlo, ale pri ďalšej v roku 1639 už bola v meste vysoká úmrtnosť. V roku 1645 údajne moru v meste podľahlo niekoľko tisíc obetí, čo je zrejme prehnane (od augusta 1645 do januára 1646 skonalo 342 ľudí). V roku 1662 mor zúriaci v severných župách Banskú Bystricu obišiel, ale v jeseni 1679 mor takmer vyľudnil mesto (za jediný deň zomrelo aj 50 ľudí). Skonalo nielen viacero mešťanov, ale aj mestských úradníkov. Mor prepukol aj počas Tököliho povstania a Rákócziho odboja. Mestská rada zaviedla niektoré obmedzenia a lekár Karol Moller tiež učinil náležité opatrenia (napísal osvetovú knižku pre obyvateľov o hygienických pravidlách, za Hronom v prázdnom majeri zriadili „morový špitál“, izolačnú miestnosť vytvorili v kaštieli Kráľová, ďalší lazaret v Medenom hámri a tretia karanténna stanica bola na komorských hrabliach). Vďaka prísny opatreniam smrteľná nákaza nepostihla mesto v roku 1713 a rovnako ani v roku 1739.

Pokračovanie na str. 2.

Augsburskí Fuggerovci boli v 16. storočí najbohatšou rodinou vtedajšieho sveta. V prepočte na dnešné pomery dosiahla hodnota ich majetkov vo vrcholnom období neuveriteľných 357 miliárd euro...!!! Oblúbená a často opakovaná povesť hovorí, že toto ohromné bohatstvo v priebehu len 3 generácií dosiahli pôvodne chudobní augsburskí tkáči. Pozrieme sa teraz, do akej miery je táto povesť pravdivá.

FUGGER = SYNONYMU BOHATSTVA

Doklad o prvom Fuggerovi v Augsburgu, menom Hans, je z roku 1367, je lakonický, pozostáva z dvoch slov: „Fucker advenit“ (Fugger prišiel). A čo ako je tento zápis stručný, ihneď popiera povesť o „chudobných tkáčoch“... Prečo? Jednak preto, že v tom čase do Augsburgu prišli aj mnohí iní tkáči, o ktorých žiadne zápisy neexistujú. To znamená, že príchod Hansa Fuggera bol – na rozdiel od ostatných prichádzajúcich tkáčov, či iných remeselníkov – z nejakého dôvodu „hodný“ zmienky. Tým dôvodom bolo, že tento zápis nachádzame v daňovej knihe mesta Augsburg, čo znamená, že Hans Fugger vlastnil taký majetok, z ktorého bol povinný mestu zaplatiť majetkovú daň. Zaplatil daň 44 fenigov. Zdá sa to byť málo, ale treba si uvedomiť, že vtedajší fenig mal vyššiu hodnotu, než ten, ktorý bol v Nemecku v obehú pred zavedením eura. Vtedajšia mena, strieborná marka, predstavovala cca. 240 g striebra a delila sa na 240 fenigov. Za 1 fenig sa dalo kúpiť napr. 15 sliepok alebo cca. 20 kg obilia. Čiže zo 44 fenigov mohla aj viacdenná chudobná rodina žiť (pokiaľ ide o potraviny) niekoľko týždňov. To všetko spolu znamená, že Hans Fugger nebol bohatý, ale núdzou určite netrpel...

Pokračovanie na str. 4

SPOLUŽITIE ETNÍK V BANSKEJ BYSTRICI MEDZI DVOMA VOJNAMI A JEHO VÝVOJ

V roku 1919 mala Banská Bystrica 10 707 obyvateľov, z toho Slovákov bolo len 77,7 %. 10% obyvateľov malo národnosť maďarskú, 7% židovskú a 4% nemeckú. Konfesie mali nasledovné zastúpenie: katolíkov bolo 6611, evanjelikov 2444, židov 1146, kalvínov 76 a 320 ľudí bolo iného vierovyznania.

Horné námestie 25. december 1913

Pokračovanie na str. 6

BANSKÁ BYSTRICA ČELILA MNOHÝM EPIDÉMIÁM

Pokračovanie zo str. 1.

Morové epidémie, ktoré postihli mesto v rokoch 1601, 1645 a 1679 spomína aj slovenský polyhistor Matej Bel (1684 – 1749) vo svojich vedomostiach o Zvolenskej stolici.

Po doznení morových epidémií bolo zvyklosťou stavať „morové stĺpy“. Morový stĺp v Banskej Bystrici má pohnutú históriu. Dva roky po odznení moru v roku 1679 ho postavili v čele námestia pri kostole, ale Tököliho vojaci ho zbúrali. V roku 1719 postavili na polygonálnom podstavci nový barokový stĺp, ktorý v roku 1897 upravili v klasicistickom štýle a na jeho korintskú hlavicu umiestnili 3,5 m vysokú sochu Nepoškvrnenej Panny Márie (preto názov Mariánsky stĺp). V roku 1964 ho premiestnili do hradného areálu ku Farskej bašte, odkiaľ sa v roku 1994 vrátil na pôvodné miesto v čele námestia. Jeho výška je 13,2 m.

V roku 1831 mesto čelilo cholere zúriacej v okolí. Napriek tomu, že mesto uzavreli, k prvým úmrtiam došlo v auguste a nasledovali ďalšie. Za 24 hodín bolo 8 – 14 úmrtí. Mestské zastupiteľstvo navrhlo krajné opatrenia (napr. označenie domov kde došlo k úmrtiu, zákaz zvonenia „umieráčikom“, pohreby bez príbuzných, bohoslužby len na voľnom priestranstve atď.). Mortalita bola vysoká aj v okolí (v Starých Horách a susedných osadách zomrelo do 22. septembra 137 ľudí, v Motyčkách 37 ľudí, v Španej Doline 8 a v Tajove 7 ľudí). V Banskej Bystrici podľa lekárskej správy z 848 ochorení bolo len 118 smrteľných prípadov oproti 730 uzdravených. Epidémia ustúpila do Vianoc. Aj v roku 1849 mesto bojovalo proti cholere, ktorú priviekli ruské vojská. V meste prepukla 17. júna a do 30. júla onemocnelo 10 mužov a 4 ženy, ktoré zomreli. Horšia bola situácia v ruskom vojenskom tábore v Radvani, kde cholere podľahli 3 – 4 osoby denne.

Keďže špitál sv. Alžbety a Chudobínec sv. Anny nemohli slúžiť ako nemocnice, stálu nemocnicu s ošetrovateľom v meste zriadili v bývalom katovom dome v roku 1820. Pozostávala z jednej izby pre mužov a jednej pre ženy. V roku 1823 pristavili jedno poschodie pre pacientov župy, ktorej to však kapacitne nepostačovalo a preto sa snažili získať dom v Hornej Striebornej ulici. Na Starej tehelni (Uhlisko) ešte v 19. storočí stála budova bývalej Epidemickej nemocnice (Cholera špitál). V rokoch 1900 – 1901 postavili novú mestskú verejnú nemocnicu pod Banošom.

Po privezení 1100 rakúsko-uhorských vojakov nakazených infekčnými chorobami vrátane cholery a týfusu a ich umiestnení v novostavbe gymnázia v Banskej Bystrici 2. októbra 1914 vznikli obavy z nakazenia civilných obyvateľov. Ešte v tom mesiaci sa objavilo niekoľko vážnych ochorení na cholery v blízkych obciach (Radvaň, Vlkánová a koncom mesiaca aj Motyčky a osada Horný Jelenc). Mesto i župa zaviedli opatrenia (dezinfekcia chlórovým vápnom, prerušenie školského vyučovania, obmedzenie otváracích hodín kaviarní, reštaurácií a hostincov atď.). Budova s nakazenými pacientmi bola od blízkych súkromných domov izolovaná vojenskými hliadkami. V roku 1915 sa začalo s budovaním barakového tábora pre 3000 vojakov nakazených infekčnými chorobami pri Majeri. Účinnými opatreniami sa podarilo zabrániť šíreniu epidémie infekčných ochorení v meste.

V rokoch 1918 – 1920 zachvátila svet „španielska chrípka“ (ľudovo nazývaná „španielka“), ktorá spôsobila jednu z najhorších pandémieí v dovtedajšej histórii. Porovnať ju bolo možné s čiernym morom v stredoveku. Počas niekoľkých mesiacov sa nakazila tretina svetovej populácie s miliónmi mŕtvych. Relevantné údaje o obetiach španielskej chrípky na Slovensku a v Banskej Bystrici nie sú k dispozícii, hoci stredné Uhorsko bolo silne zasiahnuté. Z asi 2,9 miliónov vtedajších obyvateľov Slovenska mohlo tejto pandémie podľahnúť do 30 tisíc ľudí.

Po druhej svetovej vojne z infekčných ochorení sa vyskytovali najmä týfus, šarlach a tuberkulóza (ľudovo nazývaná „suchotiny“ alebo aj „biely mor“). Mestská nemocnica pod Banošom mala infekčné oddelenie na prízemí, kde bol vstup zakázaný. Návštevy mohli s pacientmi komunikovať len posunkami cez zatvorené okno.

Vírusové ochorenia postihovali aj hospodárske zvieratá. Po morovej epidémii v roku 1601 nasledoval mor hovädzieho dobytku. Na sklonku prvej ČSR v roku 1938 sa rozšírila slintačka a krívačka (vírusová choroba hospodárskych zvierat). Začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia sa aj v Banskej Bystrici vyskytol slepačí mor. Na Slovensku v novodobej histórii zaznamenávame mor ošípaných (klasický a africký), zajačí mor, včelí mor, vtáctvo a hydinu zas postihuje vysoko nákazlivá infekčná choroba „vtáčia chrípka“ (aviárna influenza), ktorá je zriedkavo prenosná aj na človeka. Spôsobuje ju vírus typu A (H5N1).

V roku 2013 vypukla v Guinei epidémia spôsobená vírusom EBOLY, ktorá sa v roku 2014 rozšírila v západnej Afrike a doznela v roku 2016. K 12. októbru 2014 z 8997 nakazených zomrelo 4493 osôb (úmrtnosť bola 50 %). Pliagou pre ľudstvo je aj nevyliciteľné infekčné ochorenie AIDS (syndróm získanej imunitnej nedostatočnosti), spôsobená vírusom HIV.

Ľudstvo nebolo pripravené na doteraz najhoršiu pandémie v novodobej histórii, spôsobenú koronavírusom COVID – 19, ktorá na jar roku 2020 v dôsledku globalizácie zachvátila všetky kontinenty sveta a zasiahla aj Slovensko. Zaviedli sa prísne opatrenia a osobné obmedzenia (napr. povinné nosenie rúšok tváre na verejnosti, zákaz zoskupovania sa ľudí, obmedzenie pohybu seniorov, dezinfekcia, karantény, regulácia predaja potravín, dočasné prerušenie prevádzky škôl, jedální, kultúrnych a športových podujatí, uzatvorenie niektorých prevádzok a mnohé ďalšie, týkajúce sa najmä zdravotníctva). Vďaka týmto opatreniam je Slovensko na tom doteraz omnoho lepšie v porovnaní s inými krajinami. Nepripravenosť sa prejavila najmä v nedostatku nevyhnutnej prístrojovej vybavenosti lekárov (napr. pľúcne ventilátory), ale aj osobných ochranných prostriedkov obyvateľov (rúška), ktoré si ľudia amatérsky zhotovujú sami. Tragická je vysoká úmrtnosť v niektorých krajinách. Mesto Banská Bystrica bolo, zrejme aj v dôsledku prísnych nariadení a disciplíny obyvateľov, pandémie doteraz (3. apríl 2020) zasiahnuté len v malej miere. Bilanciu následkov tejto nákazy však ešte nemožno uzatvoriť.

Július Burkovský

TÝFUS – UHORSKÝ MOR

Existujú tri typy týfusu: škvrnitý týfus, ktorý sa označuje aj ako thyphus exanthematicus a poznáme jeho tri modifikácie: epidemický škvrnitý týfus, klasický škvrnitý týfus či Brillova-Zinsserova choroba, endemický týfus tiež známy pod názvom myší týfus a napokon je to džungľový týfus vyvoláva baktéria Orientia tsutsugamushi a niekedy sa označuje aj ako horúčka tsutsugamushi. Ďalej je známy brušný týfus a paratýfus. Z hľadiska epidemiologického najväčšie nebezpečenstvo predstavuje najmä škvrnitý týfus, ktorý sa nevyhol ani Banskej Bystrici.

Ničivé pandémie v minulosti nespôsobil len mor, ale množstvo ďalších infekčných chorôb. Jednou z nich bol aj škvrnitý týfus, ktorý je spôsobený baktériou Rickettsia prowazekii. Táto baktéria je veľmi života schopná. Žije v tráviacom trakte hostiteľa, ktorého časom usmrť, ale dokáže prežiť v jeho mŕtvom tele aj niekoľko týždňov a taktiež dokáže prežiť v truse a to aj po jeho vyschnutí. Do človeka baktérie prenikajú cez poranenia najmä po uhryznutí blchami, všami alebo roztočmi, ktoré sa

dostanú do rán. Pomenovanie „škvrnitý“ dostal podľa vyrážok a škvŕn, ktoré sa začnú tvoriť zvyčajne najskôr na hrudníku približne 4 až 5 dní po tom, ako nastúpi horúčka. Zaujímavosťou je, že pokiaľ človek týfus prekoná, získa naň obranyschopnosť. Choroba môže prepuknúť aj neskôr, ak sa tak stane po desiatich rokoch, označuje sa ako Brill-Zinsserova choroba, ktorá má zvyčajne miernejší priebeh.

Týfus sa veľmi dobre šíri v skupinách a tam, kde je nižšia hygiena alebo zhoršené sociálne pomery. Často sa vyskytuje najmä medzi chudobnými alebo v armáde. Práve s vojenskými ťaženiami je týfus najčastejšie zavlečený aj do Banskej Bystrice. Emil Jurkovič uvádza, že prvá epidémia týfusu do Banskej Bystrice prišla v 16. storočí, nazval ju osobitá uhorská epidémia – febris castrensis alebo aj morbus hungaricus. Podrobnejšie údaje sa však (podľa neho) nezachovali, a tak nie je možné o tejto epidémii viac povedať. Možno ďalšie výskumy prinesú nové poznatky.

Trochu iná situácia je v roku 1683. Škvrnitý týfus bol do Banskej Bystrice zavlečený opätovne vojenským ťažením, ako píše Emil Jurkovič, podobne,

ako to bolo s morom v roku 1679. Chorobu zistili už začiatkom roka a keďže mal mestský magistrát hrozivé podozrenie, tak pre rady vyslal Melichara Smrtníka za vtedy vychýreným odborníkom Dávidom Spielenbergerom do Levoče. Zachoval sa záznam zo dňa 11. februára 1683, kde sa píše: *V mene svojom aj svojho mesta onen najospevovanejší uhorský lekár pán doktor Dávid Spielenberger mal byť prostredníctvom istej osoby vyslanej k nemu do Levoče informovaný o pozorovanom objavení choroby, jej priebehu a konci a o jej príznakoch a ďalších okolnostiach a súčasne mal byť požiadaný, aby tak svojou blahodarnou radou, ako aj pomocou ráčil pre utrápených chorých a predpísal tak lieky, ako aj starostlivosť a lekárnikov ako aj felčiarov podľa svojho uváženia poučiť o spôsobe liečby.*

Lekár Dávid Spielenberger bol skúseným doktorom, a tak podľa symptómov vyslovil svoje podozrenie a varovanie, že ide o škvrnitý týfus, ako uvádza ďalší zápis: *Zdá sa, že škvrny a osýpky na niekoľkých miestach na koži vedľa seba pribúdajú, že niektoré zlé chorobné prípady rýchlo vedú k úmrtiu niekoľkých pacientov, a teda že tieto jedovaté petechie môžu byť škvrnitým týfom, ktorému sa na jar s teplým osviežením ľudskej krvi sa nebude dať zabrániť, z čoho potom môže vzniknúť epidémia.* Dávid Spielenberger sa nemýlil. Jeho predpoveď sa do bodky naplnila. Už počas zimy sa choroba rozšírila a prepukla ďalšia epidémia. Melichar Smrtník odovzdal doktorovi za jeho služby 6 dukátov, čo bola vysoká suma.

Na záver ešte spomeňme aj epidémiu brušného týfusu, ktorá Banskú Bystricu zasiahla v rokoch 1891 až 1892. Počet nakazených je 198, 19 ľudí chorobe podľahlo. Za dvoje kontaminácie sa považoval vodovod, ktorý v tomto čase využíval dva zdroje na napájanie v Rudlovej a Sáslovej. Keďže bol vodovod nekrytý, ľudia v ňom prali bielizeň a stekala doň

dažďová voda, ako aj presakovali žumpy. Mesto sa preto rozhodlo pre výstavbu nového krytého vodovodu. Napriek všetkým epidémiám proti výstavbe takéhoto vodovodu protestovalo 180 ľudí.

Epidémia týfusu bola pre dejiny našich miest a obcí podobnou katastrofou ako mor, aj keď úmrtnosť nakazených bola podstatne nižšia – dosahovala 10 až 50%. Epidémie sa neopakovali tak často, čo možno pripísať aj postupnému zlepšovaniu hygienických a sociálnych pomerov, stabilizácii krajiny t. z., že bolo menej vojenských konfliktov a tiež rezistenciou preživších, pretože vylicení pacienti získavali vlastnú obranyschopnosť. I tak spôsobil škvrnitý týfus značné problémy a úmrtia v našich dejinách a k tomu je potrebné pripočítať ešte problémy, ktoré spôsobili ostatné druhy týfusov, aj keď tie neboli až také infekčné.

Richard R. Senček

Literatúra:

BARTUNEK, Anton. Epidémie nákazlivých chorôb v minulosti : ich pôvod a rozšírenie do sveta vo forme pandémie. :

Postavenie farmácie v ich centre I. In Lekárnik. Ročník XXV, č. 4, apríl 2020, s. 56 – 57. ISSN 1335-924X;

JURKOVIČ, Emil. Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica – na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil Jurkovič. Banská Bystrica : Občianske združenie Pribicer – 1. banskobystrická vzdelávacia a kultúrna spoločnosť pre Mesto Banská Bystrica. 2005, ISBN 80-969366-2-X;

KLEMENT, Cyril a kol. Verejné zdravotníctvo a jeho história v Banskobystrickom okrese v kontexte Slovenska. Banská Bystrica : PRO, Banská Bystrica. 2016, 460 s. ISBN 978-80-89057-61-0;

KOTHAI, Peter – VRŠANSKÝ, Dušan – ŠINKOVIČ, Ladislav – BELAN, Ivan. Edts. 100 rokov Nemocnice F. D. Roosevelta v Banskej Bystrici : od minulosti po súčasnosť : 1901 – 1947 – 2001. Banská Bystrica : R. G. T. PRESS & SIMPRESS, 2001, 88 s. ISBN 80-968486-3-1.

TRAJA BABILONOVCI Z RADVANE — DVAJA EVANJELICKÍ FARÁRI, JEDEN KUCHÁR...

Babilonovci sa objavili v Radvani na začiatku 18. storočia. Bola to vdova Anna Babilonová s viacerými deťmi, ktorí prišli do Radvane zo Sliezska z obce Jablonka. Povoláním boli hlavne krajčírmi, ale niektorí z nich súčasne prachári (pulverárius - výrobca pušného prachu). To mohol byť dôvod, prečo presídlili práve do Radvane. Bez informácií to zrejme nebolo. V Radvani sa naozaj už v 17. storočí intenzívne rozvíjalo prachárske remeslo. Prachári mali od roku 1633 spoločný cech s mestom Banská Bystrica, ktorého artikuly podpísal vtedajší zemepán Radvane František Radvanský, ktorý zomrel r. 1645 na mor. Jeho syn Juraj Radvanský IV. sa narodil ako pohrobok po smrti otca a bol to ten Juraj Radvanský, ktorý so svojim nevlastným otcom Michalom Borim (tretí manžel jeho matky Eufrosiny Bakó) vymohol v r. 1655 u cisára Ferdinanda III. právo na konanie štyroch výročných jarmokov. Jeden z nich konaný začiatkom septembra je známy ako Radvanský jarmok a koná sa dodnes, hoci nie v Radvani. Tento Juraj Radvanský bol kruto umučený na tzv. Prešovských jatkách. Jeho katan generál Karaffa zomrel v Banskej Bystrici v tzv. cisárskom dome (na rohu hlavného námestia a Lazovnej ulice). Mal vraj hrozný koniec života, lebo obrazy ním mučených ľudí mu nedali spávať a boli také živé, že kričal od strachu.

Artikuly prachárskeho cechu uložené v Štátnom archíve Banská Bystrica sú napísané vo vtedajšom úradnom jazyku, ktorým bola latinčina a v biblickej češtine. V Radvani sa ako osobitná skupina remeselníkov v cirkevných matrikách uvádzajú aj výrobcovia nitrátových solí, tzv. sanitrári (latinsky – salis nitri coctor). Babilonovci neboli jedinou rodinou zo Sliezska, ktorá sa začiatkom 18. storočia prisťahovala do Radvane. V tom istom čase tam prišli aj Klimovci, ktorí sa tiež venovali prachárskemu remeslu. Najstarší v cirkevných matrikách doložený člen rodiny Babilonovcov JÁN Babilon (1723-1806) bol krajčír aj sanitrár, jeho syn JÁN (*1766) bol tiež krajčír a sanitrár. V ďalšej generácii JÁN (1793-1849) bol takisto krajčír a sanitrár, ale jeho najmladší brat SAMUEL (1807-1866) už mieril za vyšším vzdelaním. Po absolvovaní radvanskej ľudovej školy študoval na lýceu v Banskej Štiavnici a potom teológiu v Prešporku. Jeden rok študoval aj na univerzite v Jene. V októbri 1832 sa zapísal na

štúdium teológie u prorektora dr. Ernesta Reinholda. Po návrate krátko učil na evanjelickej škole v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici a potom bol zvolený za farára do Ľubietovej. Pre nejaké priestupky v súkromnom živote bol prinútený z úradu zaďakovať. Od r. 1838 bol farárom v báčskom Silbaši. Pre nestriednosť v pití ho silbašská cirkev aj žalovala, ale keď bol triezvy vedel aj básne písať. Počas štúdia v Prešporku patril medzi zakladateľov slovenskej literárnej jednoty. V Silbaši aj zomrel.

Ďalší člen rodiny Babilonovcov, ktorý sa odklonil od rodového remesla bol JÁN Babilon, narodený 2. 6. 1818, syn Jána Babilona a Anny Klimekovej, ktorý po vychodení ľudovej školy v Radvani navštevoval evanjelicke gymnázium v Banskej Bystrici. Koľko rokov tu študoval, sa nepodarilo zistiť, ale zrejme odišiel do učenia, pretože pri jeho sobášii v Banskej Bystrici mal uvedenú, že je pekář. No známym sa stal ako budapeštiansky mešťan, autor prvej v slovenskej reči písanej kuchárskej knihy, ktorá vyšla v r. 1870 v Budapešti. Ďalšie dve vydania vyšli po smrti autora (zomrel 17. 1. 1877) ešte za Rakúsko-Uhorskej monarchie a v reedícii vo vydavateľstve Tatran r. 1989. Podrobne sme písali o jeho knihe v 4. decembrovom čísle r. 2008.

Tretím Babilonom, ktorý sa tiež pripravil na iné povolanie ako predkovia, bol o dva roky mladší brat Jána ĽUDOVÍT Babilon (22. 9. 1820 - 13. 11. 1883). Ten po vychodení ľudovej školy v Radvani študoval na evanjelickej gymnázium v Banskej Bystrici (nižšie gymnázium), potom v Bratislave, kde sa zapájal do aktivít mládeže, ktorá sa združovala okolo Ľudovíta Štúra. Po odvolaní Štúra odišiel spolu s inými študentmi do Levoče. Po skončení štúdia teológie pôsobil na niekoľkých kaplánskych miestach a ako farár v Bajši na území bývalej Juhooslávie. Udržoval kontakt s Andrejom Sládkovičom aj s o niečo starším Karolom Kuzmánym. Svojou činnosťou prispieval k posilneniu národného uvedomenia a ctenia i kultúry dolnozemskej Slovákov.

Kontakt so Sliezscom, kde Babilonovci pravdepodobne prišli ako exulanti z Čiech po bitke na Bielej Hore, nestratili po príchode do Radvane. Dôkazom môže byť fakt, že matka Jána a Ľudovíta Babilonovcov Anna Klimeková, dcéra sanitrára Jakuba Klimeka, bola tiež zo Sliezska.

Eva Furdiková

FUGGER = SYNONYMU BOHATSTVA

Potvrdením spomenutej povesti je na druhej strane fakt, že Hans Fugger bol vyučený tkáč, pravdepodobne bol tkáčskym majstrom. Jeho brat Ulrich, ktorý do Augsburgu prišiel o rok neskôr, bol tiež tkáč a „Meisterstück“ jeho syna Konráda dodnes uložený v Bayerisches Nationalmuseum (Bavorskom národnom múzeu) je toho nepriamym dôkazom. A hoci Hans Fugger bol tkáč a Augsburg bol v tom čase jedným z najvýznamnejších tkáčskych centier Európy, Hans po príchode do tohto mesta zrejme už nikdy za tkáčskym stavom nesedel, prinajmenšom nie preto, aby si tkaním zarobil na živobytie. A ako dokazujú osudy stoviek, ba tisícov tkáčov v Augsburgu, ale aj v celej Európe, určite tkaním nezbohatol. Pritom je ale nesporné, že bohatstvo a sláva Fuggerovskej rodiny (predovšetkým jej vetvy „Fugger von der Lilie“) má pôvod a základ v jeho činnosti.

Čo teda robil, ak vieme, že o necelých 30 rokov neskôr patril medzi 74 občanov mesta so zdaňovaným majetkom viac ako 1.200 zlatých? Ako sa mu podarilo tak rýchlo a tak veľmi zbohatnúť? Pre odpoveď si musíme zájsť do Severného Talianska a pozrieť sa, ako vtedy vyzeral a na čom sa zakladal medzinárodný/ diaľkový obchod.

Sever Talianska bol najneskôr od 13. storočia najrozvinutejšou a „najpodnikavejšou“ oblasťou kresťanskej Európy a dominantnou mocnosťou tu bola Benátska republika. Benátky, spolu s Janovom, Milánom, Florenciou, ale aj ďalšími predovšetkým severotalianskymi mestami, prakticky ovládali obchod v Stredomorí, obchod s Blízkym Východom a Severnou Afrikou. Pokiaľ chceli do týchto oblastí nemeckí kupci vyvážať svoje tovary, muselo sa to diať cez Taliansko, predovšetkým cez Benátky. Vývoznými artiklami boli plátno, soľ, striebro, meď, výrobky zo železa, ovčia vlna, kožušiny, vosk a jantár. Konské povozy potrebovali na cestu cez Alpy zhruba 3 týždne a naspäť dovážali bavlnu, ovocie, syry a sklo z Benátok, kožené výrobky z Florencie, hodváby, brokát a koberce z Orientu, korenia z Indie a cukor zo Sicílie a Kréty.

V súvislosti s rastom Fuggerovcov je z celej tejto palety dovážaných tovarov zaujímavá bavlna. Prečo?

V polovici 14. storočia sa na trhu s textíliami presadzujú inovácia – látka zvaná barchet. Je to zmesová tkanina tvorená ľanovou osnovou a bavlneným útkom. Ľanu sa na juhu Nemecka urodilo dosť, bavlnu bolo treba dovážať, predovšetkým zo Sýrie, Egypta, Anatólie a Cypru. Je jasné, že spočiatku sa táto nová látka vyrábala v Taliansku – ľanu sa tu darilo tiež a bavlnu si doviezli. Ale v roku 1346 začala v Európe zúriť „čierna smrť“ – vypukol mor, ktorého vyčistiť trvalo až do roku 1351 a vyžiadalo si okolo 24 miliónov obetí. Jednou z najviac postihnutých oblastí bolo Taliansko a najviac zasiahnutou skupinou obyvateľstva boli chudobní ľudia, medzi nimi aj talianski tkáči. Južné Nemecko ale ostalo uchránené a mohlo sa teda výroby barchetu (ale aj iných látok) ujať. Vyvinulo sa to tak, že základom hospodárstva švábskych miest počas neskorého stredoveku a včasného novoveku sa stali práve výroba a obchod s textíliami. V Augsburgu napríklad bola v 15. a 16. storočí viac ako štvrtina zdaňovaných domácností činná práve v oblasti výroby látok.

Čiže vo výrobe textilu Švábi nahradili Lombardňanov. Ľan mali, tkáčov mali, chýbala im len bavlna. A práve tu bola príležitosť pre Hansa Fuggera, ale aj iných nemeckých kupcov. Z Benátok dovážali bavlnu, dodávali ju (na dlh) tkáčom a tí im platili hotovými látkami, ktoré kupci opäť vyviezli do Benátok, kde ich so ziskom predali... Hans Fugger teda podnikal ako „Verleger“. V dnešnej nemčine toto slovo znamená „nakladateľ“ a spája sa najčastejšie s vydávaním kníh. Pre potreby 14. storočia by som ho preložil ako „nákladník“ – teda ten, kto až do predaja hotových výrobkov znášal náklady na nákup a transport surovín, transport a predaj látok, samozrejme, s čo najväčším ziskom. Títo „nákladníci“ peniaze získali až doma, v Nemecku, pretože v Benátkach šlo v podstate o bártrový obchod. Cudzinci totiž z Benátok dukáty nesmeli vyvážať, boli povinní ich minúť na mieste. Takže hotovosť získali až potom, keď tovar, dovezený z Benátok, doma predali.

Toto všetko nám hovorí, že Hans Fugger určite nebol chudobný tkáč, ale práve naopak pri svojom príchode do Augsburgu disponoval celkom slušným „štartovacím kapitálom“. Tkáčstvu sa venoval, ale skôr nepriamo: jednak ako „nákladník“, ale určite mal aj vlastnú tkáčsku dielňu, v ktorej zamestnával robotníkov. Keď v roku 1408 (1409) zomrel, zanechal okrem iného aj prosperujúci podnik so 100 tkáčmi, 3 domy v meste, pozemky v okolí a 3.000 zlatých. Rodinnú firmu po jeho smrti 28 rokov viedla jeho druhá manželka Elisabeth, rodená Gfattermann, pramatka obidvoch vetiev fuggerovskej rodiny – „Fugger vom Reh“ a „Fugger von der Lilie“, ktorej najslávnejším príslušníkom sa stal Jakub Fugger, neskôr nazývaný „Boháč“.

Rodina

Hans Fugger teda prišiel do Augsburgu v roku 1367. Už o rok neskôr sa žení s dcérou cechmajstra tkáčskeho cechu Clarou Widolf. Toto manželstvo je ďalším dôkazom, že Hans Fugger nebol chudobný tkáč. Bol cel-

kom určite dostatočne zabezpečený na to, aby mu majster Widolf svoju dcéru dal, na to, aby sa o ňu dokázal primerane postarať. Mal s ňou dve dcéry, o ktorých nič viac nevieme, manželstvom ale získal postavenie plnoprávneho augsburského mešťana. V tom istom roku prichádza do Augsburgu aj jeho brat Ulrich. Clara skoro zomiera, a tak sa Hans v roku 1380 žení druhýkrát, berie si dcéru tkáča a budúceho cechmajstra Elisabeth Gfattermann. S ňou má dvoch synov (Andreas 1394/95 – 1457/58 a Jakub starší 1398 – 1469), ktorí sa stali zakladateľmi oboch rodinných vetiev – „Fugger vom Reh“ a „Fugger von der Lilie“. V roku 1386 sa stáva cechmajstrom a členom Malej rady mesta (zodpovedá vonkajšej rade v Banskej Bystrici). V roku 1396 patrí medzi 74 najbohatších mešťanov, v roku 1397 nadobúda prvý fuggerovský dom v meste (dovtedy býval u svokrovcov). Neskôr získava ďalšie 2 domy a početné pozemky v okolí mesta a expanduje do Norimbergu. V roku 1408 alebo 1409 umiera, pozostalosť tvoria 3 domy v meste, pozemky v okolí, prosperujúci podnik so 100 zamestnancami (tkáčmi) a 3.000 zlatých.

Rodinnú firmu potom 28 rokov vedie vdova Elisabeth, veľmi schopná, podnikavá a predvídavá podnikateľka. Jej predvídavosť sa prejavila aj v tom, že oboch synov nedala vyučiť za tkáčov, ale za zlatníkov (pred rokom 1418, kedy sa stávajú členmi zlatníckeho cechu) – a tu môžeme hľadať počiatky neskoršieho fuggerovského záujmu o kovy a obchodovanie s nimi... Pod jej vedením vzrastie rodinný majetok na 5.000 zlatých.

Oba synovia sa po dosiahnutí primeraného veku (a po vyučení) aktívne zapájajú do činnosti podniku a po matkinej smrti ho ďalej vedú spoločne. V roku 1454 sa ale ich cesty delia, každý vedie svoju vlastnú firmu. Firemné logo – trojzubec – si ponecháva Andreas a po ňom vetva „vom Reh“, potomkovia Jakuba st., vetva „von der Lilie“, používa ako logo trojzubec s krúžkom. Andreasova firma je spočiatku úspešnejšia a hoci on umiera v roku 1457, jeho potomkom cisár Fridrich III. v roku 1462 udeľuje erb „vom Reh“. Sú činní ako kupci a zlatníci v Augsburgu, Norimbergu a Regensburgu. Ich úspešná éra končí v roku 1499, keď rodina skrachuje a odvtedy sú členovia tejto vetvy len v podradnom postavení zamestnancov a ich stopa sa stráca...

Jakub st. sa v roku 1441 žení s dcérou zlatníka a mincmajstra Barbarou Bäsinger. Tento sobáš znamená spoločenský vzostup rodiny a Jakub získava prvé hlbšie poznatky v oblasti obchodu s drahými kovmi. O tri roky neskôr jeho svokor skrachuje a Jakub preberá časť jeho dlhov. S manželkou Barbarou má 4 dcéry a 7 synov. Od roku 1461 patrí k najbohatším občanom mesta a keď v roku 1469 umiera, zanecháva majetok vo výške 15.000 zlatých. Jeho vdova zabráni rozdeleniu majetku a firmu sama vedie ďalších 28 rokov, hoci de jure je od smrti Jakuba st. hlavou firmy najstarší syn Ulrich (1441 – 1501). Rodinný majetok zatiaľ vzrastie na 28.000 zlatých. V roku 1473 rodina získava od cisára Fridricha III. erb „von der Lilie“, v roku 1479 Ulrich získava za manželku Veronicu Lauginger – dcéru patricija, čo znamená definitívny vzostup rodiny do najvyšších spoločenských kruhov mesta. Pod Ulrichovým vedením sa firma púšťa do prvých úverových obchodov, obchodov s cirkvou – úvery, finančné transakcie až po obchod s odpustkami.

V tom čase už vyrastá Jakub mladší (1459 – 1525) a s ním príde už v tretej generácii raketový vzostup rodiny k neuveriteľnému bohatstvu, grófskemu a dokonca kniežaciemu titulu, k postaveniu, ktoré dlhé roky určovalo a nezmateľne ovplyvnilo vývoj celej Európy, ba sveta. Ale to je iná, nasmotratná kapitola...

Braňo Stančík

Dotatok k článku TIHÁNYIOVSKÝ KAŠTIEĽ V RADVANI z čísla 1/2020

Koncom 50-tich rokov bývalo v Tihányiovskom kaštieli, ležiacom na území bývalej obce Kráľová ako aj v príľahlom parku, niekoľko rodín. V samotnom kaštieli bývali rodiny: Hanusovci, Mikulášovci, Boroňovci (JUDr. Pavol Boroň st.), Barteltovcí, Obertášovci. V parku stál menší domček v ktorom bývali Zahradníkovci (rodičia dramatika Osvalda Zahradníka) a na konci parku bol ďalší dom, kde bývali Mičinskí a na ostatných si už nespomínam. Ten kaštieľ mal dva vchody. Hlavný vchod a v zadnom krídle menší, vedľajší vchod. Pri vedľajšom vchode bol aj vchod do pivničných priestorov.

Popred kaštieľ viedla ujazdená prašná cesta od terajšej R1, ktorá bola napojená na vtedajšiu Kúpeľnú cestu a viedla smerom na Banskú Bystricu cez Dolnú Radvaň ponad potok Udurná a bývalé ČSAD, kde sa napojila na cestu vedúcu zo sídliska Fončorda (terajšia Jilemnického ulica). Pred kaštielom, medzi betónovou cestou na Zvolen a prašnou cestou popred kaštieľ sa nachádzala pomerne veľká ovocná záhrada.

Miroslav Bukvaj

VLASOVÝ ŠPERK V TVORBE SAMUELA LIBAYA

Banskobystrický zlatník **Samuel Libay** (1782 – 1866) sa vo svojej výnimočnej tvorbe venoval aj šperkom z vlasov. Ľudské vlasy boli – či už v biblii alebo v rozprávkach – vždy spájané so silou a životom. Aj zrod šperku má pravdepodobne pôvod v tradícii nosenia talizmanov z vlasov milovaných či blízkych mŕtvych.

Názory na takýto druh šperkov sa rôznia. Dnes vieme, že stočené kade-re vlasov boli smútočným šperkom v Anglicku už v 17. storočí. Aj Fran-cúzi do romantických šperkov zakomponovali pramene vlasov orámo-vané drobnými perličkami alebo modrými emailom. Dokonca na zadnej strane medailónov bývali prepletené vlasy milencov. Popri medailónoch zo zlata prinieslo 19. storočie aj portrétné miniatúry s kaderami vlasov. Populárne boli smútočné šperky z rôznych druhov kameňov s kaderami vlasov. Dokonca aj anglická kráľovná Viktoria po smrti manžela, princa Alberta, sa počas smútku ozdobila podobným šperkom.

V nemecky hovoriacich krajinách sa vlasy stáčali do rôznych tvarov, najčastejšie do kvetinových vzorov a kytic a pomocou ozdobných ihlíc sa šperk z vlasov nosil ako brošňa. V štátoch severnej Európy sa uprednost-ňovali nástenné obrázky s ornamentálnymi alebo figurálnymi motívmi, pritom chemicky ošetrené a farbené vlasy sa lepili na kartónový alebo sklenený podklad. Obrázky mali darčekový charakter od blízkych alebo spomienkový na zosnulých ako *memento mori*. V minulom storočí sa vlasy stali súčasťou rôznych fotografií, kde predstavovali rámovania. Je zau-jímavé, že v krajinách južnej Európy sa tento typ umeleckých predmetov z vlasov neujal vôbec.

Vlasový šperk bol rozšírený nielen v Európe, ale aj Amerike, až začiatkom 20. storočia zmizol definitívne z kategórie dekoratívneho artefaktu. O popularite svedčí aj skutočnosť, že niektoré časopisy mali aj špeciálne prílohy, kde sa ženy mohli zoznámiť s technikou výroby tohto nezvyčajného šperku. Mnohé ženy vlastnou výrobou šperku získali istotu, že vlasy patri-li skutočne osobe a nezískali sa komerčným spôsobom. Kovové zakončenie si objednávali u zlatníka.

Napríklad nemecká spisovateľka *Emilie Berrin* vo svojich *Gründlichen Anleitung für Frauen auf alle mögliche Art Haargeflechte nach der jetzigen Mode herzustellen* (1822) nabádala ženy prostredníctvom romantických príbehov ako si vlastnoručne vyrobiť šperk a neuveriť komerčným metódam profesionálnych kaderníkov, kde nie je možné overiť si pravosť materiálu. Šperk z vlasov mal magickú silu, verilo sa, že milovaný človek je nablízku, pomáha a dodáva energiu počas odlúčenia. Vlasové náramky sa našli aj v pozostalosti spisovateľky *Charlotty Bronteovej* a jej sestra *Emily* o ňom dokonca píše v románe *Búrľivé výšiny*. Šperky z vlasov nájdeme dnes v zbierkových fondoch domácich aj zahraničných múzeí, známa je kolekcia *Bavorského národného múzea* v Mníchove (Bayerisches Nationalmuseum) alebo zbierka vlasových šperkov, ktorú *Alfred Peters* uvádza v publikácii *Schmuck und Bilder aus Haaren* (1995).

Zo zachovaných prác vlasových šperkov môžeme obdivovať aj kolekciu dámskych náramkov z dielne Samuela Libaya.

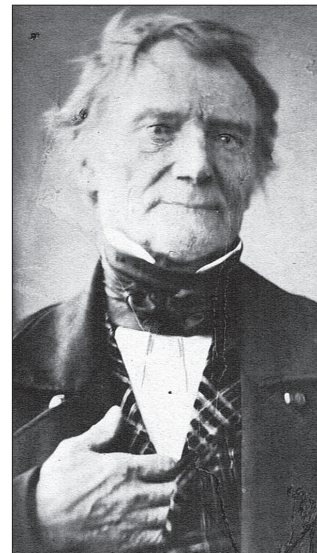
1. Dámsky náramok

je vyrobený z hnedých vlasov, spletených v piatich radoch. Zvislým výpletom sú rozdelené do 16 políčiek, čím na náramku vznikajú

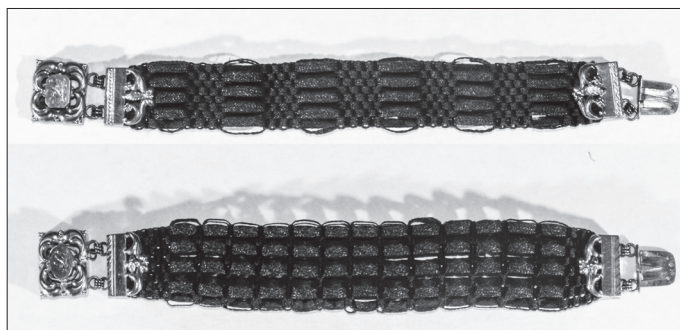
pravidelné geometrické tvary. Na oboch stranách je špeciálne ukončenie zlatým obojstranným rámikom, ktorý vlasy spája a spevňuje. Na rámikoch sú dve očka, na ktorých je z jednej strany náramku pripnutá zlatá spona s vonkajším ozdobným motívom, uprostred ktorého je okrúhly zlatý medailón s nečitateľnými iniciálkami. Na druhej strane náramku je zasúvací spona – uzáver náramku. Zlaté časti náramku sú dielom Samuela Libaya. Rozmery náramku: dĺžka 180 mm vrátane zarážky, šírka 23 mm v strede náramku, hrúbka 6 mm v strede náramku. Rozmery spony: šírka 17 mm, hrúbka 5 mm.

2. Dámsky náramok

je vyrobený z hnedých vlasov, spletené sú do pravidelne sa striedajúcich geometrických tvarov – pozdĺžnych línií a malých štvorcových políčok. Ukončenie nezvyčajného šperku je identické s predchádzajúcim náramkom. Zlatnícke práce pochádzajú z autorskej dielne Samuela Libaya. Rozmery náramku: dĺžka 165 mm, šírka 18 mm v strede náramku, hrúbka 4 – 6 mm v strede náramku. Rozmery spony: šírka 15 – 16 mm, hrúbka 5 mm.

Samuel Libay

Dámske náramky

Dámsky náhrdelník a dva páry náušnic

3. Dámsky náhrdelník

má kruhový tvar, ktorý tvorí 34 vypletaných guľiek, nepravidelného tvaru. Materiál guľiek, pripomínajúci sieťku, je z hnedých vlasov. Guľky spájajú do súvislého náhrdelníka zlaté drobné guľičky, ktoré sa pravidelne striedajú po celom obvode s guľičkami z vlasov. Prívesok náhrdelníka tvorí krížik

zo štyroch guľiek rôznej veľkosti. Uzavéry aj ukončenie náhrdelníka sú zlaté. Súčasťou náhrdelníka sú aj dva páry visiacych náušnic. Jeden pár v tvare slzy je ukončený zlatými očkami. Druhý pár je tvorený spojením šiestich vypletaných guľôčok do kruhového tvaru. Kolekcia dámskych šperkov má rozmery: Náušnice okrúhle: výška 35 mm, šírka 24 mm, dĺžka guľičky 11 mm, ϕ 9 – 11 mm. Náušnice v tvare kvapky: výška 48 – 50 mm vrátane závesnej úchytky, hrúbka 14 – 16 mm. Náhrdelník: dĺžka 600 mm vrátane zarážky, zarážka 180 mm. Spona: guľička ϕ 10 mm. Prívesok v tvare kríža: výška tela kríža 54 mm, ramená kríža 41 mm.

Predmety sa nachádzajú v nemenovanej súkromnej zahraničnej zbierke. Za konzultácie ďakujem: PhDr. Alene Krkoškovej (Moravská galéria v Brne) a historičke umenia Mgr. Zuzane Francovej (Múzeum mesta Bratislavy).

PhDr. Filip Glocko

LITERATÚRA A PRAMENE

GLOCKO, F.: SAMUEL LIBAY – život a dielo banskobystrického zlatníka, Stredoslovenské múzeum 2018, ISBN 978-80969866-7-5, s. 194-196.

ZADRAŽILOVÁ, L.: Vlasové umění, Art+Antiques, březen / 2011 / 08. 03. 2011.

HOLM, Ch.: Intime Erinnerungsgeflechte: Memorialschmuck aus Haaren um 1800, Kritische Berichte, 32. Jahrgang, 2004, s. 30, on-line.

SPOLUŽITIE ETNÍK V BANSKEJ BYSTRICI MEDZI DVOMA VOJNAMI A JEHO VÝVOJ

Podľa etnologickej Alexandry Bitušikovej sa medzivojnová Banská Bystrica vyznačovala sociálnou diferenciáciou, pri ktorej konfesia nenadobúdala významný charakter a vo vzťahoch obyvateľstva nebola podstatná (Bitušiková: Mesto - priestor diferencie a integrácie, s.19).

Napriek tomu existovali náboženské spolky a kluby (katolícky a evanjelický spolok, židovské kasíno, ženské náboženské spolky), športové kluby (evanjelický Sokol, katolícky Orol, židovský Hašomer a Makabi), no vo vzťahoch sa nikto nedelil na katolíkov, evanjelikov, židov a pod. Keď bol ples, divadlo, či iná zábava, napr. v katolíckom spolku, šli sa tam zabaviť aj iné náboženské skupiny, nie len katolíci. Rovnako tak bolo aj keď sa konalo podujatie v spolku inej konfesie.

II. svetové zimné hry MAKABI, tzv. MAKABIÁDA, v roku 1936, boli s nadšením prijímané všetkými etnickými skupinami v meste. Neboli chápané ako hry židovskej komunity, ale ako športové hry konané na území mesta Banská Bystrica. A všetci boli na to hrdí, pretože dosahovali úroveň klasických olympijských hier (Pohronský Hlásnik, 15. 2. 1936, s. 1). Boli prejavom demokratického štátu. Nadobudli dokonca nadregionálny charakter, keď ich slávnostné zahájenie vysielala do celého sveta bratislavská pobočka Rádiožurnálu. Informoval o nich rozhlas v Prahe, Brne i Košiciach.

Železnice na trase do Banskej Bystrice poskytovali 50% zľavu na cestovnom. Pre veľký záujem širokej verejnosti boli vyslané dokonca mimoriadne vlaky.

Ministerstvo zahraničných vecí ČSR vydalo zároveň bezplatne víza všetkým zahraničným pretekárom a aj turistom. Medzi divákmi neboli len Bystričania ale diváci z územia celej republiky.

Celý týždeň žila Bystrica a okolie v slávnostnej a nadšenej športovej atmosfére. Záujem divákov bol obrovský, pohostinnosť a prívetivosť ľudí nemala hraníc. To všetko doplnené o krásnu prírodu a znamenité snehové podmienky zanechávalo v zahraničných hosťoch nezabudnuteľné zážitky. Mnohých zahraničných návštevníkov prekvapili demokratické pomery, priateľská atmosféra, tolerancia a znášalivosť ľudí, sympatie k nim, bezprostrednosť ľudí ku všetkým, bez rozdielu náboženskej, rasovej či národnostnej príslušnosti. Pri príležitosti hier sa od 18.-24. 2. 1936 premietali v Kine pod Urpinom najnovšie palestínske filmy.

Brožúra propagujúca športové a turistické podmienky, približovala aj prírodné krásy Nízkych Tatier, Veľkej Fatry a Kremnických vrchov, ako aj pamiatky a pamätnosti Banskej Bystrice, Kremnice, Zvolena a Banskej Štiavnice. Mala takú spoločenskú a kultúrnu hodnotu, že jej pôvodný náklad museli pre veľký záujem zdvojnásobiť.

Podobne stmelovali ľudí Vianoce. Atmosféra blížiacich sa sviatkov bratstva a lásky tiež spájala ľudí rôzneho zmysľania, etnickej, náboženskej i politickej príslušnosti. Všetci sa spoločne podieľali na veselí predvianočného spoločenského ruchu.

Aj bystrické tanečné zábavy, tzv. bály, boli obľúbené spoločne všetkými etnikami a konfesiami. Konali sa v rôznych budovách, až kým neboli ich miesta konania ustálené v na to určených sálach spolkov Evanjelického, Katolíckeho, Robotníckeho a samozrejme nezabudnuteľného Národného domu. Počas bálav sa upúšťalo dokonca aj o politických nešvárov.

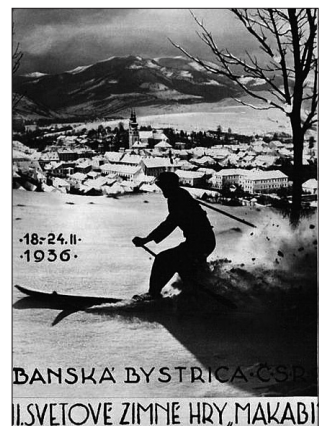
I. ČSR tak predstavovala pre všetky etniká normálny život. Vznik autonómie sa však veľmi rýchlo od demokracie odklonil.

V roku 1938 vyhrala voľby koalícia agrárnej a sociálnodemokratickej strany. HSLS v nich utrpela porážku. Jej predstavitelia to veľmi ťažko

niesli a nedokázali svoju prehru uniesť. Vo svojom periodiku *Naše noviny* sa o svojich víťazných protivníkoch vyjadrovali ako o "rozvratníkoch, boľševikoch, marxistoch, slobodomurároch" a pod., a ich víťazstvo nazývali "drzou provokáciou" (*Naše noviny* 10.6.1938, s.3).

Po vyhlásení Slovenského štátu sa situácia ešte viac vyhrotila a antisemitizmus sa stal jedným z hlavných cieľov vládnucej HSLS, ktorá, aby ukázala svoju konečne získanú moc, násilne zosadila legálne zvoleného starostu Viliama Paulínyho (V. Bystrický: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných kroník roku 1938 in: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu, Bratislava, Prodama 2008, s. 120-137).

Mesiac na to rozpustila aj Zastupiteľský zbor mesta. Za vládnuceho komisára bol dosadený neúspešný kandidát z predchádzajúcich volieb,

Michal Samuhel. HSLS sa jednoducho zmocnila vlády násilím a to nie len na území štátu, ale aj na území mesta Banská Bystrica.

Hlinkova garda (do 6. 10. 1938 pracujúca v ilegalite) po októbri 1938, tak voľne začala zasahovať do zákonov štátnej moci. Normálny život národnostných menšín sa otočil o 180 stupňov.

Po viedsenskej arbitráži, kedy Slovensko stratilo podstatnú časť svojho územia bola HSLS spochybnená. To viedlo stranu ku xenofóbnym tendenciám a snahe nájsť rýchlo vinníka, ktorého obeťou sa stala, čo vyústilo v neľudské správanie sa. Na koho to všetko zvaliť? Nakoľko útoky na Maďarov a Nemcov boli vtedy nemysliteľné, z dôvodov ich zahraničných ochrancov, ostali už len Česi a Židia. Česi mali svoj štát, a tak

sa na nich útočilo len na úrovni školstva, administratívy a polície a mnohí zo Slovenska radšej odišli. Obetnými baránkami sa teda stali tí, ktorých sa nemal kto zastáť, a ktorí nemali vlastný štát, kam by sa uchýlili - Židia. Na tých boli v Banskej Bystrici vedené násilné útoky už v čase autonómie Slovenska (Hlásenie OÚ v Banskej Bystrici z 2. 5. 1939 Krajskému úradu o udalostiach v Banskej Bystrici od 10. 11. 1938 - 14. 3. 1939).

Po vyhlásení Slovenského štátu od 4. 11. 1938 pod záštitou dr. Tisu začali byť Židia hromadne transportovaní cez nové hranice do vnútra odstúpených území - tzn. *krajiny nikoho*, na územia medzi novými česko-slovensko-maďarskými hranicami (Nižňanský: Židovská komunita na Slovensku). Ich prípadné byty a živnosti zabezpečili. Židia, ktorých majetok presahoval 500 000 Kč boli dočasne internovaní (vláda si ich

blahosklonne ponechala na území, na rozdiel od tých chudobnejších), aby nemohli svoj majetok odniesť do zahraničia, ale aby sa dostal ľahko do rúk štátu, resp. arizátorov.

Nešlo o nič iné, len o šancu dostať sa k cudziemu majetku bez väčšej námahy. Naviac, židovskí obchodníci mali v Banskej Bystrici väčšinové zastúpenie (63%), v remeselných živnostiach zastávali tretinu (33%), takže bolo sa na čom priživiť! Tak prečo to nevyužiť? A práve toto bola jedna z príčin neľudského besnenia vládnucej HSLŠ a koniec normálneho života všetkých menšín, žijúcich na území mesta Banská Bystrica. Predvojnová idylka skončila, diferenciácia spoločnosti bez dôrazu na konfesiu bola zrazu minulosťou, každý si hrabal do svojho hniezda. Zrazu vyšli na povrch rozdiely etnické i náboženské.

Čo všetko dokáže vidina možnosti získať cudzí majetok, ako pseudo pomsta za vlastné politické zlyhanie?

Verme, že sa nám to už nikdy nezopakuje a snažme sa o spolunažívanie v Banskej Bystrici aby bolo rovnako nadnáboženské, nadetnické a nadpolitické, ako v časoch medzi dvoma svetovými vojnami.

Zdroje:

- E. Nižňanský, M. Lónčíková: *Dejiny židovskej komunity v Banskej Bystrici*
E. Nižňanský: *Židovská komunita na Slovensku*
A. Biťušková: *Mesto - priestor diferenciácie a integrácie*
J. Beňuška, V. Bahýl: *Banskobystrické kiná v čase - čas v kinách (OZ Zaživa na amfiteátri BB, 2018)*
K. Fremal: *Pred 70 rokmi sa v Banskej Bystrici uskutočnili hry Makabi (Bystrický Permon 1/2006 s.10-11)*
M. Lichý: *Zimná sezóna v Banskej Bystrici (Bystrický Permon 4/2019, s.12)*
M. Lichý: *Fašiangy idú alebo dačo o prvých bystrických báloch (Bystrický Permon 4/2019, s.6)*
V. Bystrický: *Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných kroník roku 1938 in: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu, Bratislava, Prodama 2008*
Pohronský Hlásnik, 1936
Naše noviny, 1938

Anna Havličková

DIELO ĽUBIETOVSKÉHO RODÁKA VAVRINCA DUNAJSKÉHO

V minulých číslach Permonu sme bližšie predstavili najvýznamnejších protagonistov farského kostola Nanebovzatia Panny Márie Weita Stwossa, Antona Pilgrama, Johanna L. Krackera a a Antona Schmidta. Je čas pozrieť sa druhý sakrálny objekt v mestskom hrade kostol sv. Kríža. Hoci rovnako ako pri farskom kostole stál pri jeho zrode Michal Königsberger, rozhodujúci podiel na jeho financovaní mali Slováci žijúci v Banskej Bystrici, a preto kostol sa dostal do povedomia širokej verejnosti ako slovenský kostol. Na jeho výstavbe a stavebných úpravách boli dominantní majstri a umelci slovenského pôvodu. Z ich širokej palety sme dnes vybrali autora hlavného oltára sv. Kríža v severnej lodi tohto dvojloďového chrámu Vavrinca Dunajského.

Najväčší požiar v dejinách Banskej Bystrice v roku 1761 zničil v kostole sv. Kríža krov, organ a časť lavíc. Ešte v tom istom roku boli následky požiaru odstránené a kostol sa stal až do skončenia rekonštrukcie farského kostola dominantným v meste. Podstatne ťažšie následky mal pre kostol sv. Kríža požiar v roku 1782, ktorý zničil strechu a gotický interié. Obnova kostola mala dlhšie trvanie, o čom svedčí skutočnosť, že nový hlavný oltár vyšiel z dielne v tom čase jedného z najvýznamnejších sochárov slovenského pôvodu až v roku 1834. Bolo to v čase keď už baroko prestalo byť vyhľadávaným slohom a nahradil ho klasicizmus. Okrem obnovy interiéru kostola sa vybudoval aj vstup do chrámu z južnej strany.

Dunajský Vavrinc sa narodil 15. 7. 1784 v Ľubietovej, zomrel 15. 2. 1833 v Budapešti.

Patrí spolu so svojim synom Ladislavom k vrcholným predstaviteľom slovenského sochárstva 19. storočia. Vavrinc sa narodil v Ľubietovej aj krstné meno získal po otcovi. Matka Mária, rod. Institorisová. V rodine Vavrinca vyrástli štyria synovia: Henrich, Augustín, Gustáv, Ladislav a Ján Vavrinc. Všetci kráčali v otcových stopách, ale najďalej to dotiahol Ladislav, ktorý sa dostal na profesionálnu úroveň svojho otca.

Vavrinc vyrastal v rodine umeleckého stolára a v rezbárskej dielni Martina Bargerera v Banskej Bystrici (vyrezal umelecké skrine pre farský kostol v Banskej Bystrici). V roku 1805 odišiel do Viedne na Akadémiu výtvarných umení. Okrem sochárstva na Akadémii navštevoval aj súkromnú Exnerovu kresliarsku školu. V roku 1807 získal prestížnu Gundelovu cenu Akadémie za sochu Gréckeho génia. V roku 1809 sa trvale presťahoval do Budapešti, kde vo vlastnej dielni realizoval sochárske kompozície najmä sakrálne, dekoratívne a náhrobníkové plastiky. Pracoval s drevom, kameňom, mramorom, kovom, alabastrom, sadrou, kostou a voskom. Modeloval prevažne do hlíny. Napriek tomu, že sa usadil v Budapešti zostal verný rodnému kraju. Ján Kollár v liste L. Štúrovi píše, že keď sa pridá k Slovákovi v Pešti, podnikatelia mu odobrali práce na verejných budovách. Časť týchto prác hlavne na Slovensku je neznáma. Jeho tvorbu možno charakterizovať ako klasicisticky precitenu výstavbu celku, ktorú oživujú neskorobarokové reminiscencie. Väčšina písomne doložených spomínaných diel je dodnes neznáma.

Prvou prácou v Budapešti bolo vnútorné zariadenie interiéru evanjelického kostola sv. Terézie s ústrednou sochou sv. Teréziie. Potom na-

sledovali: hlavný oltár v evanjelickom kostole v Békešskej Čabe (sochy sú z lipového dreva a pozlátané); kalvária v Kecskeméte; socha Ukrižovanie Krista v kostole sv. Leopolda v Péči; náhrobník Samuela Tešedíka v Sarvasi. Ďalšie jeho diela sú: socha Apolóna na hlavnom schodisku v paláci baróna Marzibanyho v Budíne; kovová busta pani Szimay, rodenej Podmanickej z Aszodu pre baróna gabriela Pronayoho; päť pobronzovaných búst: cisára Františka, arcikniežaťa palatína Jozefa, arcikniežaťa Ferdinanda, generála Kraya a generála Alvincziho v zbrojnici

peštianskeho župného domu; pobronzovaná busta arcikniežaťa palatína Jozefa pre grófa Antona Amadeho; socha Flóry z kameňa v záhrade peštianskeho obchodníka Benkovicsa; architektonicko-sochárska výzdoba priechlia paláca Pavla Gyürkyho na dunajskom nábreží v Budapešti z kamenných hláv, sôch a dvoch orlov; vnútorná výzdoba reduty a masky na fasáde domu na ul. Apáczai Csere János č. 5 v Budapešti. V Banáte: náhrobok sv. Jura; oltár v domácej kaplnke grófa Erdödyho. Nie na poslednom mieste treba uviesť, že niekoľko plastík a kresieb vlastní Magyar Nemzeti galéria; Orvostörténeti múzeum a Kincseli múzeum v Budapešti.

Na Slovensku sa zachovali plastické kompozície z mramoru: v kostole v Mužle - tabernákulum s dvoma anjelmi; hlavný oltár Márie Magdalény v Ľubietovej; reliéf krstiteľnice Zuzana v kúpeli, pôvodne v Ľubietovej dnes v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici; postava Atlanta (nazvaného Corgoň) na nároží Kluchovho paláca v Nitre; súsošie Jána Krstiteľa na námestí vo Vyhniach. V Banskej Bystrici Hlavný oltár v kostole sv. Kríža. Ide o stĺpový oltár z roku 1834 v klasicistickom štýle s kompozitnými hlavicami a tympanovým štítom.

V nike je súsošie Ukrižovania, so sochami Panny Márie a Márie Magdalény. Oltár zdobí šesť svetelníkov z tepaného striebra z prelomu 18. a 19. storočia a barokové Večné svetlo z polovice 18. storočia.

Náhrobníkovú tvorbu reprezentuje: v Komárne - náhrobok pre V. Nagya a náhrobník P. Davidoviča pri ortodoxnom kostole s postavami sediaceho rytiera; ženská figúra na náhrobníku rodiny Wimmerovcov na Ondrejskom cintoríne v Bratislave; náhrobník S. Topercera na evanjelickom cintoríne Ivančinej (obec v okrese Turčianske Teplice); náhrobník T. Muzúra a M. Csákyho v Trnave; anjel na náhrobníku rodiny J. Cervu a náhrobník rodiny Lissoviny - Kubíny v evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici.

Vavrinc Dunajský bol popredným predstaviteľom formujúcej sa slovenskej sochárskej školy. Venoval sa sakrálnej a náhrobníkovej plastike, vychádzajúc z domácej rezbárskej tradície. Patrí do klasicistického obdobia tzv. viedenskej školy. V jeho tvorbe sú zachovávané barokové prvky. Dielňu v Budapešti ako aj pracovné zručnosti získal jeho syn Ladislav, ktorý sa stal úspešným pokračovateľom otcovej tvorby.

Jozef Ďuriančík

Literatúra

Mgr. Jozef Ďuriančík, Ing. arch. Jozef Frtús, Ing. Jozef Kreutz: *Mestský hrad v Banskej Bystrici DALI 2018.*

Oltár Kostola sv. Kríža

ELIXÍRY, SIRUPY A OCTY

Uvažovali ste niekedy nad tým ako voňalo mesto koncom stredoveku? Dnes je vôňa mesta akási jednotvárna. Len občas ju preruší príjemná aróma pekárne a jej čerstvých výrobkov, alebo predajca pečených gaštanov, no a potom vôňa mesta „vyrábajú“ iba autá, asfalt a drogérie. V minulosti to bolo

rozmanitejšie. Väčšina výrobkov sa vyrábala ručne a predávala v súkromných predajniach, ktoré boli otočené do ulice. Každá z nich mala svoju vôňu a niekedy aj zápach, ktoré sa šířili vôkol. Dnešná Kapitulska ulica voňala po mäse, keďže tu pracovalo niekoľko mäsiarov, na Huštáku to zas veľmi nevoňalo, lebo tu boli garbiari. Banská Bystrica bola významným a bohatým mestom, kde pôsobilo veľa rôznych remeselníkov. Preto aj množstvo vôní bolo naozaj pestré. Do toho ešte dym z kachlí a ohnísk, ktoré boli v každom príbytku a tiež vo väčšine remeselných dielni. Atmosféru dopĺňali vône z chovu hydiny a hospodárskych zvierat. A v tejto spleti, niekde akoby až v úzadí sa vinula zvláštna a tajomná vôňa lekárne. Vychádzala z officín, alebo z verejnosti nedostupného laboratória.

Bola to vôňa netypická pre bežné prostredie, ale nie taká, akú poznáme z lekární dnes. Lekáreň voňala liečivými bylinami a alchýmiou. Tajomnou, záhadnou, očiam skrytou dielňou, kde sa pripravovali všetky možné zdravie prospešné medicíny. Aspoň sa tak tomu verilo. Lekárnik získaval väčšinu svojich surovín priamo z prírody, zvyčajne zberom, len výnimočne si ich pestoval sám, alebo ich musel nakúpiť u obchodníkov, najmä ak išlo o exotické a vzácne suroviny. Vyrobit' z nich lieky – to už bolo len a len na ňom. Stredoveká technológia výroby liečiv a liečivých prípravkov spočíva v manuálnom spracovaní surovín. Vstupná surovina sa najprv upravila do požadovaného stavu, často do takého, aby mohla byť dlhodobo skladovaná. Napríklad rastliny sa starostlivo očistili, vysušili, rozomleli, rozdrvili, alebo narezali na požadovanú veľkosť, a tak sa skladovali. Podobne sa upravovali aj suroviny zo živočíšnej ríše a pevné chemické látky. Kupované komodity sa zvyčajne predávali už takto upravené. Z uskladnených surovín sa pripravovalo priamo liečivo alebo liečivý prípravok na predaj – podľa receptu, alebo sa pripravoval medziprodukt, polotovar do zásoby, z ktorého sa neskôr pripravili požadované liečivá alebo liečivé prípravky. Lekárnik nemohol sám určovať, aké liečivo alebo liečivý prípravok použije na tú ktorú chorobu, vždy sa musel riadiť pokynom lekára. On určil konkrétny liek, lekárnik ho len presne podľa receptúry pripravil a predal.

Jednoduchú manuálnu činnosť vykonávali učni. Medzi tieto činnosti patrilo najmä drvenie a rozomieľanie surovín v mažiach a trecích miskách, dúchanie pomo-

cou mechov do ohňa a všetky pomocné činnosti. Učni sa starali aj o čistosť a poriadok v dielni. Odbornejšiu činnosť vykonávali tovariši, ktorí mohli aj pripravovať niektoré liečivá a liečivé výrobky. Najmä sa však podieľali pri príprave medziproduktov na sklad. Už v stredoveku dokázali vyrobiť niektoré

kyseliny napríklad HCl , H_2SO_4 , HNO_3 a ich zmesi, poznali lúčavku kráľovskú a podobne. Medzi odbornejšiu činnosť patrila napríklad destilácia, extrakcia, fermentácia, žihanie, rôzne tepelné úpravy, ale aj navažovanie, ktoré bolo veľmi zodpovednou činnosťou a neraz, najmä pri vzácnejších technológiách, ho vykonával lekárnik sám. Lekárnik dozeral a bol zodpovedný za dodržiavanie správnosti receptúr, jeho najdôležitejšou úlohou bola odborná kontrola.

Celkový technologický proces bol z počiatku stredoveku pod vplyvom mágie a mýtov, až postupne sa upúšťa od magických foriem v prospech vedeckých postupov. Neraz bol farmaceut aj alchymistom, ktorý sa pokúšal objaviť „kameň mudrcov“, alebo premeniť kov na zlato a podobne. Rigoróznosť do farmácie vnáša poznanie a skutočnosť, že nedbalá alebo nesprávna aplikácia účinnej látky mohla ľahko spôsobiť vážne zhoršenie zdravotného stavu, ak nie smrť. Aj keď sa alchymia postupne vytráca, lekárnici stále vykonávajú výskum a pokusy vo vlastnej réžii, čím prispievajú k rozvoju farmácie, ale i chémie a k objavovaniu nových technologických postupov. V stredoveku vznikajú aj organizované cechy lekárníkov, ktoré stanovujú aj cechové pravidlá a ich kontrolu.

Sortiment stredovekých liečiv a liečivých prípravkov bol, samozrejme, podstatne širší. Často sa predávali zmesi bylín, z ktorých sa v domácnosti chorého pripravovali odvary, maceřaty a výluhy. Lekárnik podľa receptu pripravil správnu zosťavu bylín a odvážil potrebné množstvo pre pacienta. Túto činnosť vykonával zvyčajne sám majster. Podobne sa postupovalo aj pri príprave zmesi práškov pre domácu potrebu. Medzi zložitejšie

prípravky patrili rôzne varené prípravky (lektvary), elixíry, sirupy, octy a ich kombinácie. Ďalej sa vyrábali liečivé masti, náplasti, laxatíva, cukrové nálevy s liečivými rastlinami a pod. Medzi obľúbené liečivá patrili liečivé vína, neskôr s osvojením si technológie výroby alkoholu aj rôzne alkoholové výrobky – liečivé pálenky. Vína sa pripravovali dvojakým spôsobom. Účinná látka vstupovala do fermentačného procesu pred alebo po jeho začatí. Pritom pred začiatkom fermentačného procesu mohla tvoriť účinná látka len časť kvasu – t. j. bola prídavkom alebo tvorila hlavnú časť kvasu, ako je to napríklad pri výrobe šípkového vína. Neskôr sa okrem vín stávajú veľmi obľúbené aj liečivé minerálne vody.

Lekárnik sa nezaoberal len prípravou liečiv a liečivých prípravkov, pretože to ho nemuselo užiť. Ako znalec bylín veľmi často predával koreniny, z ktorých časť bola súčasťou receptúr, ale predávali sa aj samostatne. Okrem korenín predával a vyrábala aj kozmetické prípravky. Boli to rôzne voňavky, krémy a hygienické prostriedky. Veľmi často vyrábala výrobky zo včelieho vosku, najmä voskové sviečky, drobné potravinové výrobky z cukru, farby a podobne.

Ďalším dôležitým faktorom stredoveku bola silná viera ľudí. Tá sa prejavovala aj vierou v magické schopnosti rozmanitých relikvií a amuletov a takýto tovar bol tiež súčasťou lekárne na konci stredoveku.

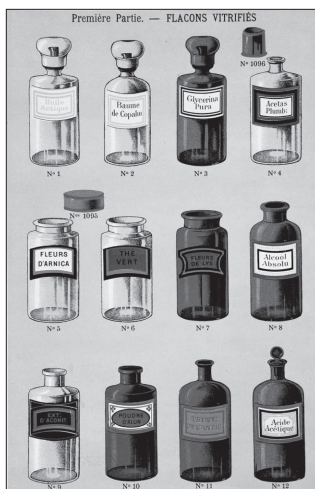
Richard R. Senček

Pohľad do lekárne na prípravu liečiv

Židovskí lekárnici pripravujú a predávajú lieky

Lekárnické stojatky z 18. - 79. st.

PAMÄTNÁ LIPA NA HUŠTÁKU

Sú miesta, ktoré pripomínajú dávne príbehy začiatkov a koncov, sú zastavenia na cestách, ktoré bývajú pre niekoho prvé, pre niekoho posledné, keď sa z nich pomínú ľudia a staré domy, pamiatkami zašlých čias zostávajú často už len stromy.

Hneď na začiatku ulice Janka Kráľa, pri odbočení z Huštáku (Dolné námestie, teraz Vajanského námestie), pri moste cez riečku Bystrička, stojí viac než storočná lipa. V súčasnosti má výšku asi 15 m a priemer kmeňa v prsnej (hrudnej) výške (d 1,3) je 73 cm. Vzhľadom na dramatické udalosti, ktoré sa odohrali v bezprostrednom okolí tejto lipy je priam zázrakom, že sa dodnes zachovala, a preto ju právom možno považovať za pamätný strom.

Pamätné je tiež miesto, na ktorom sa strom nachádza. Stáročia tu stál starý drevený kríž s korpusom ukrižovaného Ježiša Krista, neskôr zastrešený oblúkovitou plechovou strieškou. Kríž oddávna označoval druhé zastavenie sprievodu odsúdenca na jeho poslednej ceste k popravisku, prvé zastavenie bolo pri kostole sv. Alžbety, tretie – posledné pri susedí sv. Anny pri úpätí kopca so šibenicami. A potom sprievod pokračoval na Hoche Gericht alebo Najvyšší súd, Šibeničný vršok alebo Galgenberg, Vrch galganov. Miesto, ktoré sa kedysi volalo Galgenberg, sa dnes nazýva Belveder – vraj po našom „pekná vyhládka“. Veru, aká to príznačnosť pre túto našu dobu, keď reči sa líšia od činov, názvy od príbehu a pamäte miesta.

Banská Bystrica dostalo s mestskými privilégiami aj právo meča (Ius Gladii), čiže právo trestu smrti, obnovené Ferdinandom I. (1547). Pokiaľ ide o miesto popráv, sťatie sa často dialo v hornej časti Námestia (na Ringu) pred Radnicou, ale vešanie len na osobitnom mieste na Šibeničnom vrchu. Vykonávateľom popráv bol kat s pomocníkmi (Züchtiger, Freimann, Nachrichten). Šibenice stáli na Galgenbergu (dnes nad nákupným centrom na Troskách) tak, aby ich bolo dobre vidieť pre výstrahu a pokoru z Hlavného námestia (Ringu).

Na Galgenberg vozili odsúdencom najprv na konskom voze, ktorý patril špitálu - starobincu sv. Alžbety, neskôr na žiadosť rektora starobinca kráľ Ľudovít II. tento zvyk zrušil: „Odvtedy počnúc išiel odsúdenec pešo zastavujúc sa iba na štáciach, kde sa mohol modliť za spásu svojej duše. Takéto štácie boli na voľakedajšej Spitalgasse, čiže na dnešnej ulici Ľudovíta Kossutha (pozn.: Dolná ulica) pred tými domami, v ktorých priechli vo výklenkoch boli obrazy svätých alebo kríž, ďalej pred kostolom sv. Alžbety a nakoniec na predmestí sv. Anny, čiže na dnešnom Námestí sv. Štefana (pozn.: Vajanského námestie) pred domom Tulinského a pred sochou sv. Anny vedľa Banického domu. Na oboch miestach uchovala kresťanská zbožnosť stáročne pamiatky podobe kríža a sochy, ktoré boli svedkami úzkosti a súženia toľkých nešťastníkov, hoci ich poslanie je už dnes medzi ľuďmi dávno zabudnuté.“

Pri kríži na terajšom Vajanského námestí neskôr vyrástla lipa, ktorá je zachytená na pohľadniciach z konca deväťdesiatych rokov 19. storočia, kedy jej koruna siahala až po strechu kováčstva Ľudovíta Stollmana, vedľa ktorého rástla. Na pohľadnici z roku 1921 koruna lipy už túto strechu prevyšuje.

Starobylý kríž na zastavení odsúdencom pred kováčstvom na ľavej strane, ešte bez lipy, zostal zachytený na obrazoch, či dobových pohľadniciach s kostolom sv. Alžbety a kláštorom.

Po potlačení Slovenského národného povstania ustupujúci povstalci na jeseň 1944 výbušnami zničili most cez riečku Bystričku, pričom boli značne poškodené okolité budovy. Kríž a lipa ostali zachované. Pri moste najbližšie stojaca budova kováčne však bola natolko poškodená, že ju hneď po vojne museli celkom zbúrať. Kríž a lipa sa tým dostali do solitérnej polohy. Sú ešte viditeľné na dobových fotografiách.

V päťdesiatych rokoch 20. storočia však drevený kríž z ideologických dôvodov odstránili.

Lipa osamela v okrajovej polohe plochy následného Parčíka federácie, ako sa neskôr ukázalo, len dočasného. V parčíku, ktorý vznikol po asanácii objektu kováčstva a siahal až po Bystričku, sa okrem iných stromov nachádzala aj osobitne chránená „Lipa federácie“, ktorá bola zasadená v októbri 1968 na počesť prijatia Ústavného zákona o československej federácii. V marci 2006 túto lipu spolu s ďalšími drevinami nelegálne vyrúbali. Lipa federácie rástla v parčíku 38 rokov a v čase výrubu mala výšku takmer 15 m. Namiesto parčíka je tam dnes „Krivý dom na Bystričke“.

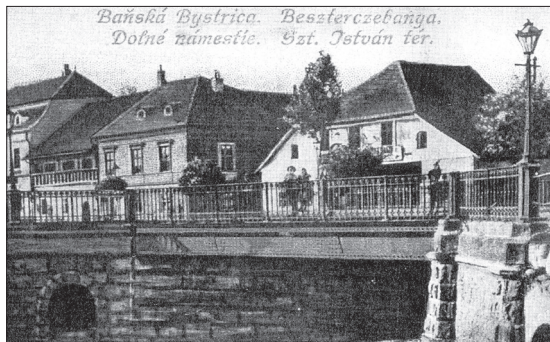
V súčasnosti pamätná lipa stojí na chodníku pred spomenutým „Krivým domom“, na rozhraní Vajanského námestia (Huštáku) a ulice Janka Kráľa. V minulosti sa tento strom vyhol všetkým nástrahám osudu, dnes je však otáznou dokedy bude vzdorovať novým hrozbám vyplývajúcim z bezprostrednej blízkosti frekventovanej križovatky, ktorá spolu s ostatným komplikovanými cestnými križovatkami na Huštáku si skutočne zaslúži prívlastok „krepá“. Hrozbou pre zdravie stromu je aj dláždením prekrytý koreňový systém.

Potrebné je lipu chrániť a stálo by za úvahu vedľa nej umiestniť aj repliku niekdajšieho kríža, ako historizujúceho prvku pripomínajúceho časy dávno minulého.

Načim si staré časy s úctou a pokorou pripomínať, pietne miesta a pamätné stromy ctíť, aby sme v Bystrici nezostali v hanbe a krepí ako tá križovatka na Huštáku.

Július Burkovský
a Milan Lichý

Pramene:
Imrich Nagy - *Príbehy z minulosti Banskej Bystrice - Výber z tvorby Emila Jurkoviča: Emil Jurkovich - Zbierka besedník z minulosti Banskej Bystrice (1901): O vykonávaní spravodlivosti (ŠVK, 1997,*

Lipa na Huštáku koncom 19. storočia (pohľadnica)

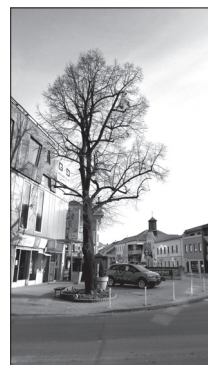
1944 – lipa a kríž na Huštáku po zničení mosta cez Bystričku

Hušták - lipa a kríž (vľavo) pred rokom 1958

Hušták - lipa v parčíku (r. 2004)

Súčasný stav (r. 2020)

preložil Imrich Nagy)
Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica na základe poverenia predstaviteľov mesta v rokoch 1896-1922 napísal Emil Jurkovich (Pribicer, 2005, preložil Imrich Nagy)

PODPLUKOVNÍK FRANTIŠEK URBAN

2. časť

Ilegálne prípravy na odboj, ktoré vyústili do povstania sa začali už v roku 1941 niekedy v lete, keď sa stretol podplukovník Urban aj s členom svojho štábu podplukovníkom Mikulášom Ferienčíkom (prednosta veterinárnej správy pozemného vojska) s Viliamom Paulíny v jeho byte v budove Stredoslovenskej banky na námestí. Paulíny ich informoval o svojich stykoch s MUDr. Vavrom Šrobárom, bývalým ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý momentálne ordinoval v Trenčianskych Tepliciach a ktorý mal stáť na čele tábora usilujúceho o obnovenie Československej republiky a mal sa obklopiť dôveryhodnými osobami, hlavne z radov vojakov. Paulíny sa stal spojkom medzi Šrobárom a oboma podplukovníkmi, pretože ich spájalo členstvo vo viacerých správnych radách niektorých bánk a mohli sa sýkať skoro bez rizika. No prvé stretnutie sa muselo byť osobné. Ako objednaní pacienti sa F. Urban a M. Ferienčík na osobnom aute vybrali do Trenčianskych Teplic. Vavro Šrobár ich vo svojom byte obznamil s tým, že je v konšpiratívnom písomnom styku s prezidentom Benešom a prečítal im posledný Benešov list, v ktorom ho žiada o organizovanie československého odboja a nadväzovanie stykov s dôveryhodnými občanmi, bez ohľadu na politickú príslušnosť, ale hlavne z radov dôstojníkov. Oboch podplukovníkov pozval na návrh Viliama Paulínyho. Šrobár sa obrátil na F. Urbana s tým, že ho pokladá za najpovolanejšieho v tomto čase, ktorého môže poveriť prípravami na odboj. Námietku F. Urbana, že je Čech Šrobár neprijal a poveril ho prípravami, pretože ako náčelník štábu veliteľstva pozemného vojska a dôstojník generálneho štábu bude mať najviac možností a priamy kontakt s podriadeným dôstojníckym zborom a podriadenými jednotkami. Na záver dodal: „A ako si tú republiku potom vymalujeme, to je druhá vec.“ F. Urban musel kapitulovať a poverenie prijať. Kocky boli hodené, tretie cesty nebolo. Za danej situácie boli v tom piati: Šrobár, Paulíny, Ferienčík, farár Hronec (záložný dôstojník duchovnej služby) a Urban.

Odbojová činnosť nadobúdala konkrétnejšiu podobu o spôsobe a postupe. O bojovej príprave povstania vtedy nemohlo byť ani reči. F. Urban si rozdelil prípravu odboja na štyri etapy a to: a/ v rámci možnosti pripraviť tajný súpis osôb z radov dôstojníckeho zboru a mužstva a záznamy o nich, no muselo to byť len jednotlivci, nesmela sa vytvárať žiadna reťaz, kvôli veľkému riziku, b/ opatrne spomaľovať a haťiť nemecké požiadavky, napr. znižovaním stavu osôb v poľných pochodových jednotkách, čo robil F. Urban na vlastné riziko, c/ plniť požiadavky Šrobára na poskytovanie pomoci a úkrytu sovietskym zajatcom, ktorí ušli z nemeckých zajateckých táborov na Slovensko, d/ podávať písomné správy pre exilovú vládu v Londýne, rôznymi kanálmi, hlavne v diplomatickej a konzulárnej batožine, alebo aj pomocou obchodných a politických stykov Šrobára.

Od začiatku príprav sa predpokladalo, že ohnisko odboja bude na Strednom Slovensku, preto aj stretnutia organizátorov odboja sa konali napr. na evanjelických farách na Ostrej Lúke a v Hronseku a rozšíroval sa okruh ľudí zapojených do odboja. Takým bol napr. advokát Palovič, policajný riaditeľ Bratislavy Ivan Štefánik, farár z Ostrej Lúky Miloslav Kašuba a iní.

František Urban bol pozvaný na MNO do Bratislavy, kde mu oznámili, že bude odvelený na front. Jeho odchod sa podarilo oddialiť vďaka ministrovi Čatlošovi a prednostovi personálneho oddelenia MNO podplukovníkovi Lendvayovi až do 1. decembra 1941. O odchode musel informovať Šrobára a zaistiť kontinuitu príprav na odboj. Úlohou zaistovacej divízie v priestore od Žitomíra po Kyjev, kde bol odvelený, bolo stráženie dôležitých nemeckých objektov a ciest určených Nemcami proti zásahom sovietskych partizánskych skupín. Na Ukrajine, kde F. Urban pôsobil ako náčelník štábu divízie, panovalo odhodlanie zorganizovať a vyhlásiť samostatný ukrajinský štát a potom bojovať po boku Nemcov za svoju samostatnosť ako rovnocenný partner. Rozkaz podpísaný samotným Hitlerom určený všetkým nemeckým jednotkám tieto snahy prekazil. Bol nariadený zostrený postup voči ukrajinskému obyvateľstvu a okamžité zastavenie organizovania ukrajinských vojenských jednotiek. Hitler si pravdepodobne neželal samostatný ukrajinský štát, lebo si chcel podmaniť Sovietsky zväz celý. No činnosť partizánskych skupín sa stupňovala, boli prepadávané nemecké sklady proviantu, munície, ale sklady slovenskej armády ostali nedotknuté, čo bolo podozrivé nemeckému komandu. Na kontrolu prišiel nemecký generálmajor a žiadal od F. Urbana, ktorý zastupoval neprítomného veliteľa divízie, aby slovenská divízia okrem strážnej služby robila aj ofenzívnu činnosť, ktorá spočívala v prečesávaní lesov, dedín a samôt, kde nie je stála strážna služba. Neprijal opatrne prednesené námietky F. Urbana a dôvody, prečo nemôže zaistovacia divízia vykonávať aj ofenzívnu činnosť a nahnevaný odišiel. Následkom toho bol o krátky čas na príkaz ministra národnej obrany Čatloša odvolaný z frontu, čo si žiadala nemecká vojenská misia. Za trest bol F. Urban pozbavený miesta dôstojníka generálneho štábu a praderaný do skupiny dôstojníkov služieb i do nižšej plátovej triedy. Bol ale „až na ďalšie“ ponechaný na Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici.

Po návrate z frontu sa opäť mohla rozvíjať ilegálna odbojová činnosť, no opatrnejšie, lebo sa zostrila činnosť ÚŠB. Na želanie londýnskej exilovej vlády V. Šrobár zhromažďoval okolo seba všetkých odbojárův, aj príslušníkov bývalých

čsl. politických strán. Slovenská armáda a jej dôstojnícky zbor bol apolitickou zložkou odboja, ale najdôležitejšou. Politickej jednoty v odboji však na škodu veci nebolo a Šrobárovi sa zjednocovacia akcia nedarila. Vznikali rôzne odbojové skupiny, ktoré sa snažili pritiahnúť do svojich radov aj členov dôstojníckeho zboru slov. armády. Podľa F. Urbana sa príprava povstania mala opierať len o danú organizáciu v armáde a jej fungujúcu veliteľskú štruktúru. Najdôležitejšími faktormi pre voľbu ohniska odbojového hnutia i samotného povstania boli: vhodné prostredie, personálne obsadenie, účelnosť po stránke dislokácie, velenia, operatívosti, bezpečnosti a konečne terén. Veliteľstvo pozemného vojska v Banskej Bystrici spĺňalo všetky podmienky pre voľbu ústredia odbojového hnutia a povstaleckej činnosti. K takémuto záveru sa pripojil aj Vavro Šrobár. F. Urban preto už začiatkom roku 1943 vypracoval predbežný plán predpokladov a možností ozbrojeného povstania (v knihe podrobne rozpisany). Bolo to v čase, keď nemecké vojská ešte napredovali a na Slovensku bolo relatívne mierové ovzdušie. Na definitívny plán povstania ešte nedozrel čas. Dôstojníci angažovaní v prípravách na povstanie neboli vlastnými páni, ich preloženie mohlo narušiť kontinuitu príprav v prípade, že ich nenahradil rovnako zainteresovaný jedinec. To sa stalo aj v prípade F. Urbana, keď bol prevelený k novovzniknutej Východoslovenskej armáde a na jeho miesto nastúpil Ján Golian, ktorý zaujal napodiv protichodné stanovisko a nezdravý postoj vo veci odboja. V druhej polovici r. 1943 V. Šrobár zvolal stretnutie vedúcich činiteľov odboja na ev. faru do Hronseku, kde sa mali prejednať prípravy na povstanie a možné ustanovenie veliteľa povstania. Podľa Urbana boli na tento post najvhodnejší generáli II. triedy Augustín Malár a Štefan Jurech, no iní navrhovali aj ďalších ako plukovníka gšt. Viliama Talského, podplukovníka Františka Urbana, podplukovníkov Jána Goliana, Mirka Vesela, z ktorých väčšina nemala pripravený žiadny plán. Koncom roka 1943 už bolo nevyhnutné ustanoviť veliteľa, no v odboji nebolo jednoty, niektorí jednotlivci pracovali na vlastnú päsť, a tak mohli predčasne zhaťiť alebo sťažiť ďalšiu odbojovú činnosť. Vo vnútri odbojovej činnosti sa vytvoril začarovaný kruh: ilegálna SNR, čl. vláda v Londýne, vyhranená skupina vyšších dôstojníkov slov. armády, ktorí stáli v popredí odboja a Gottwaldovo pôsobenie a zasahovanie z Moskvy. Začínala sa viac ozývať partizánska činnosť, čo komplikovalo situáciu, lebo Nemci na ňu upozorňovali.

1. januára 1944 prevzal velenie pozemného vojska v Banskej Bystrici generál II. tr. Jozef Turanec a F. Urbana minister Čatloš odvolal z funkcie náčelníka štábu Veliteľstva pozemného vojska a vymenoval za profesora všeobecnej taktiky a taktiky pechoty na Vysokej vojenskej škole v Bratislave. Zároveň mu vrátil diplom dôstojníka gen. štábu, o ktorý prišiel za neuposlušnosť rozkazu nemeckého velenia. Odchodom z B. Bystrice sa zmenilo aj jeho postavenie v odboji a stratil možnosť priamo ovplyvňovať prípravu povstania. Posledné hlásenie Šrobárovi o stave príprav malo dátum 1. februára 1944. Na miesto F. Urbana nastúpil podplukovník Ján Golian. F. Urban ho poznal ako kapitána delostrelectva, ktorého po vzniku slovenskej armády zaradili do skupiny dôstojníkov gen. štábu, hoci nemal vysokoškolské vzdelanie a žiadne skúsenosti s prácou v štábe. Golian neprejavil záujem komunikovať s F. Urbanom, hoci to bolo nutné v záujme prípravy povstania, aj vzhľadom k tomu, že bola utvorená Východoslovenská armáda s dvoma divíziami a bolo treba prebrať zástoj tejto armády v povstaní a spoluprácu s centrom povstania na strednom Slovensku. V máji 1944 bol F. Urban rozkazom ministra národnej obrany Čatloša uvoľnený z funkcie profesora Vysokej školy vojenskej a ustanovený za druhého náčelníka štábu Východoslovenskej armády, ktorej velil generál II. triedy Augustín Malár. Odchádzal do Prešova s pocitom niečoho nedokončeného. Nevedel aký má Golian názor na ďalší postup príprav povstania. Stále nebol ustanovený veliteľ povstania, čo bola jedna zo základných chýb ilegálnej SNR, (združovala všetky odbojové skupiny) vedúcich k potlačeniu povstania. Slovami F. Urbana: „Toto otáľanie malo neblahý vplyv na prípravu i povstanie samotné, najmä vo vojenskej oblasti, v tom čase najdôležitejšej a rozhodujúcej“. Po nastúpení k Východoslovenskej armáde mal v odbojovej činnosti zviazané ruky, lebo ho Golian o ničom neinformoval a nevedel v akom konšpiratívnom vzťahu sú náčelníci štábu oboch divízií, ani ich veliteľa. Väčšinu dôstojníkov poznal z predošlého pôsobenia osobne, buď ako podriadených, alebo poslucháčov VŠ, no o žiadnom z nich nevedel s istotou, či boli do r. 1943 zapojení do odboja. Odhadoval, že s dvoma tretinami sa dá v povstaní počítať a jedna tretina je oddaná súčasnému režimu. Nevedel v akom pomere sú títo dôstojníci k vojenskému ústrediu v B. Bystrici, aké budú mať úlohy, kto im bude veliť po vypuknutí povstania, atď. Bolo to ako ticho pred búrku. F. Urban nadviazal styky s niektorými prešovskými odbojovými činiteľmi, napr. s predsedom ilegálneho revol. nár. výboru, generálnym biskupom ev. cirkví a.v. Vladimírom Pavlom Čobrdom, biskupským tajomníkom Pavlom Neckárom a inými. Na prelome júla a augusta 1944 na stretnutí tohto výboru na otázky o pripravenosti armády na povstanie a spolupráci s RNV nemohol F. Urban žiaľ odpovedať, lebo nič nevedel. Generál Malár a prvý náčelník štábu Talský sa izolovali od činnosti RNV a opakované pozvania na zasadnutia neprijali. Sloven-

ské partizánske skupiny v okolitých horách a v auguste už aj sovietske chceli vedieť kedy povstalecké časti armády začnú s povstaním, ale generál Malár a plukovník gšt. Talský nereagovali. Niekoľko dní pred povstaním bol F. Urban na dovolenke doma v Banskej Bystrici. Hoci býval Ján Golian v služobnom byte nad ním v budove veliteľstva, ani v týchto kritických už len hodinách pred povstaním sa mu neuráčiilo s Urbanom stretnúť. Po návrate do Prešova nebolo vidno v armáde, ani v meste nič zvláštne, len bolo cítiť neistotu z nečinnosti. Takáto atmosféra panovala v štábe Východoslovenskej armády, ktorá mala zohrať ťažiskovú úlohu v povstaní. S odstupom času vedel F. Urban, že to ticho pred búrkou bolo príznačné, zlovestné, neopodstatnené a zradné.

Povstanie vypuklo 29. augusta 1944 okolo 20.00 h po prejave ministra Čatloša v Slovenskom rozhlasu o 19.19 h., keď oznámil príchod nemeckých okupačných vojsk. Vo Východoslovenskej armáde, kde sa dovtedy nič nedialo, sa o tom dozvedeli až z vysielania britského rozhlasu, z vyhlásenia čl. exilovej vlády 30. augusta o 8.35 h. F. Urban bol sklamaný, že ako jeden z prvých, ktorí sa zapojili do odbojovej činnosti už od r. 1939 sa musel dozvedieť o vypuknutí povstania z rozhlasu. Na porade zvolanej plukovníkom gšt. Talským (generál Malár odletel do Bratislavy a pretože sa mal ten istý deň vrátiť nevydal Talskému dispozície pre prípad vzniku nepredvídaných okolností) hoci bol kritický čas, neodznal žiadny konkrétny operačný plán, ako sa má Východoslovenská armáda pripojiť k povstaniu. F. Urban po oslovení navrhol tri možnosti a to: 1./ ostať v obrannom postavení do príchodu Sovietskej armády, 2./ prebojovať sa s armádou k sovietskym pozíciám cez línie ustupujúcich nemeckých vojsk, 3./ stiahnuť armádu do trojuholníka vytýčeného banskobystrickým povstaleckým centrom.

Situácia sa stávala každou hodinou nebezpečnejšou. Všetci účastníci porady čakali v plnej pohotovosti na signál nastúpiť na svoje miesto v štábe. Tajný poplach sa mal uskutočniť o niekoľko hodín. Nadránom 31. augusta sa F. Urban dozvedel ohromujúcu informáciu, že plukovník Talský odletel so všetkými lietadlami nevedno kde a iba odkázal F. Urbanovi, aby prevzal velenie. Ten v časovej tiesni mohol veliteľom divízií dať len ústny rozkaz na okamžitý ústup na stredné Slovensko do priestoru Banská Bystrica-Brezno-Zvolena a v prípade neúspešného ústupu prejsť na partizánsky spôsob boja. Nebolo to jednoduché, lebo Východoslovenská armáda bola rozmiestnená v priestore 60 x 20 km, od Giraltoviec po Vranov. Počas prípravy štábu na odchod priletel z letiska Tri Duby nadporučík s rozkazom od Goliana, aby zatkl Malára a Talského. F. Urban ešte stihol poslať Golianovi rádiotelegrafickú správu o úteku a zmiznutí povstaleckého veliteľa Talského aj s celým letectvom. (Editor knihy uviedol, že plukovník Talský svojim činom poskytol protivníkovi náskok 48 hodín a zapríčinil odzbrojenie a internáciu prevažnej časti oboch peších divízií armády Nemcami). Krátku prípravu F. Urbana na odchod prerušilo vtrhnutie nemeckého nadporučíka do jeho kancelárie a zarevanie „Hände hoch“. Uvedomil si, že v skupine zajatých dôstojníkov je on ako povstalec č. 1 a nemá ďaleko od šibenice. Poznal nemecké metódy a vedel, že ho čaká buď okamžitá likvidácia, alebo vojenský tribunál v Nemecku (to druhé postihlo bankára Viliama Paulínyho a generálov Jurecha a Viesta). V bezmocnosti a beznádeji nestratil odvahy, a tak sa mu podarilo ujsť, keď dostal povolenie ísť si zobrať osobné veci z bytu, kde býval v rodine manželkinej sestry. Druhým vchodom domu, ktorý stál na periférii Prešova sa mu podarilo nepozorovane odísť. Odpreádzal ho švagor, profesor gymnázia. Bolo treba veľkej opatrnosti lebo v Prešove bolo stanné právo a všade hliadkovali nemecké tanky. Mal dve možnosti, ktorým smerom sa dať. Buď na Banskú Bystricu, čo bolo ďalej a nebezpečnejšie, alebo sa pustiť na Bardejov, čo bolo bližšie. F. Urban na žiadosť Vavra Šrobára sprostredkoval dôstojnícku spojku na motocykli, ktorá doručovala peniaze z bratislavských bánk štábu sovietskej partizánskej skupiny podplukovníka Stepanova. V tom čase sa jeho štáb nachádzal na evanjelickej fare v Bardejove (Stepanov bolo krycie meno Viktora Alexandroviča Karasiova, veliteľa partizánskeho zväzku Alexander Nevskij). Cestou sa vyhýbal obývaným miestam a voľným priestranstvám. Do Bardejova bolo asi 50 km a musel niekde aj prespať a najesť sa. V dedine Sedikart (Záhradné) ho prijali v rodine riaditeľa školy. Musel sa predstaviť, že je dôstojník povstaleckej armády a že je na úteku. Ostal tam dva dni, stretol aj skupinu vojakov z 1. divízie, ktorí ušli z nemeckého zajatia a usmerril ich, kde sa majú hlásiť, prežil aj letecký nálet na dedinu ako odvetu za zastreleného plukovníka (zastreli ho partizáni zo skupiny Stepanova). Po dvoch dňoch dorazil k bardejovskej fare, kde sa dozvedel, že partizánska skupina táborí v neďalekom lese. Keď sa priblížil k okraju lesa, Nemci spustili delostreleckú paľbu a keďže táto silnala, mohol len v krátkosti povedať plukovníkovi Stepanovi, že je podplukovník Urban zo Šrobárovej skupiny, ktorý sprostredkoval posielanie peňazí jeho skupine. K nej sa pridala aj časť slovenských jednotiek s koňmi a delami. Stepanov ho začlenil do štábu a dostal koňa. Skupina mala 80-100 ľudí, bola vybavená rôznymi zbraňami a spojenie s veliteľstvom obstarávali rádiostanice. V skupine bolo pestré národnostné zloženie, Rusi, Ukrajinci, Kirgizi, Tunguzi a Židia, okrem nich juhoslovanský podplukovník Vašič, ktorý ho varoval pred Stepanovom. Skupina postupovala cez Levočské vrchy k Popradu. Cestou na Stredné Slovensko museli prekonať Košicko-Bohumínsku trať, ktorú Nemci strážili. Podarilo sa im s malými stratami pokračovať v etapách cez Nízke Tatry do údolia Hrona. Niekoľko km pred Breznom sa utáborili a tu ho

čakalo veľké, „nevysvetliteľné, zákerné a despoticke prevkapanie“. Pristúpil k nemu spravodajský dôstojník skupiny v hodnosti kapitána a stroho mu po rusky oznámil: „Vy arestovan!“ Žiadal vysvetlenie od Stepanova, ale dostal neurčitú odpoveď, že sa to vyrieši v Banskej Bystrici. F. Urbana najviac bolelo, že sa v takejto situácii ocitol po piatich rokoch riskantnej činnosti, ktorou ohrozoval nielen seba, ale celú svoju rodinu. Skoro vždy o vlásoč unikol z nepriateľskej pasce a teraz mu pascu nastavil spojenec, ku ktorému prišiel dobrovoľne? Večer po príchode do Bystrice, pokračovali v ceste cez Tajov na Kordíky, kde došli ráno. Do cesty mu vošiel na motocykli Ing. Ris, dôstojník ženijného vojska, ktorého poznal. Vysvetlil mu, do akej situácie sa dostal a prosil ho, aby bezodkladne po príchode do Bystrice zašiel za Golianom alebo majorom Noskom a aby to oznámil aj v SNR Šrobárovi, Paulínymu a ďalším, čo ho poznali, nech prídu na Kordíky a zakročia (Po návrate zo zajatia v ZSSR mu Ing. Ris, ktorý vyučoval na VŠ lesníckej vo Zvolene potvrdil, že odkaz Golianovi odovzdal, ale ten ho vyhodil z kancelárie s tým, že nechce o podplukovníkovi Urbanovi nič počuť. Návrat Urbana bol pre neho nežiadúci, lebo by nebol mlčať v SNR o zašantročení Východoslovenskej armády. Preto musel „zmiznúť zo scény a byť celkom bezohľadne obetovaný“). Na Kordíkoch mu spolubývajúcí vojak naznačil, že nie je v dobrých rukách, lebo partizánsky oddiel Stepanova je oddiel NKVD a Stepanov bol podplukovníkom NKVD. Mučivé čakanie na vyslobodenie sa vlieklo. Po niekoľkých dňoch mu Stepanov oznámil, že dostal pokyn z Moskvy, aby tam priletel a že ho odtiaľ dopraví ku generálovi Svobodovi do čl.zahranieckého zboru, lebo si to želá. Nepripadalo mu to nemožné. Z letiska Tri Duby odleteli 25. septembra v noci. Po prilete do Moskvy pochopil, že bol podvedený.

Len teraz začala jeho sedemročná „krížová cesta“. Bol v najhroznejšom väzení, aké si dokázal predstaviť. Zobrali mu všetko, ešte aj zlaté hodinky a obrúčku, dokonca všetky kovové časti na oblečení. Neustále ho vypočúvali vo dne i v noci. Najprv bol v samotke bez okna, potom v cele s viacerými kriminálnikmi. Len od nich sa dozvedel, že sa nachádza v povestnej Lubianke, sídle NKVD, ktorému velil všemocný minister vnútra Berija. Najväčšou plagiou v cele boli ploštice, pozitívom, že sa mohol od spoluväzňov naučiť po rusky a mohol čítať vypožičané knihy. To mu pomáhalo v strašných chvíľach neistoty. Stále nevedel prečo je vo väzbe. Vyšetrujúci plukovník mu povedal, že ide o previerku jeho osoby v Moskve aj na Slovensku. Preloženie na samotku malo za cieľ ho zlomiť. Vo vedľajšej cele bol zatvorený podplukovník juhoslovanskej armády Vašič, s ktorým sa stretol v partizánskej skupine a ktorý ho varoval pred Stepanovom. Dohovárali sa cez stenu morzeovkou. V januári 1945 ho previezli do obrovskej väzenskej pevnosti obohnanej priekopou. Opäť bol v samotke. Z tohto takmer stredovekého väzenia ho vozili aj s inými väzňami na výsluchy do Lubianky. Viac ako skromná strava a nočné výsluchy, neustále niekoľko sto watové svetlo, samota a hrozná neistota sa podpísali pod zhoršujúce sa zdravie F. Urbana. Od svojich výpovedí neustúpil ani milimeter a vždy dodal: „Dopúšťate sa na mne neslýchaného bezprávia, máte možnosť presvedčiť sa o pravdivosti mojich výpovedí na Slovensku, a to u všetkých členov SNR, najmä u dr. Šrobára, alebo priamo u čl. vlády v exile, u prezidenta Beneša, ktorí ma poznajú. Iných odpovedí sa odo mňa nedočkáte“. Neustála výmena vyšetrujúcich dôstojníkov, tlak aby sa priznal, zostrenie režimu smerovalo k fyzickej likvidácii a k šialenstvu. F. Urban odmietal ponuku byť oslobodený, ak sa prizná k spolupráci s nemeckými veliteľmi proti partizánom. Fyzicky sa zrútil z nedostatku výživy a vitamínov. Dva mesiace bol v nemocnici, nevedel chodiť a len pomaly sa zotavoval. Znovu sa dostal tentoraz do Butyrskej väznice, podzemného žalára, kde bývali voľakedy väzni ku stenám prikovaní. V cele bolo 40 väzňov, ktorí spali natlačení na dlhej priči, otočiť sa mohli len všetci naraz, na povel. Až vtedy sa dozvedel, prečo ho väznia. Konfrontovali ho so skupinou siedmich židov (utečenci z Prešova, pridali sa k Stepanovi), ktorých spoznal, lebo prileteli do Moskvy tým istým lietadlom ako on. Jeden z nich počul v ilegálnom rozhlasu, že istý plukovník Urban spolupracuje s Nemcami proti partizánom. To bolo celé obvinenie. Samozrejme to poprel, veď v armáde bolo viac dôstojníkov s týmto bežným menom a on naojak partizánom pomáhal, to nebol dôkaz jeho viny. V Butyrskom väzení sa stretol s armádnym generálom Vojevčovským, ktorý bol zemským veliteľom v Brne, keď tam F. Urban slúžil. Jeho vydali sovietskym bezpečnostným orgánom až po vojne na rozkaz Beneša, ktorému ešte ako ministrom zahraničných vecí počas 1. republiky Vojevčovský niekedy oponoval. Tomu sa nepodarilo živému vrátiť domov, mal v tom čase 65 rokov.

Konečne po takmer dvojnásobnom vypočúvaní a týraní sa F. Urban dočkal rozsudku. Odsúdili ho na 5 rokov za prekročenie sovietskych hraníc. Bol ohromený nezmyselnosťou odôvodnenia rozsudku, veď hranicu preletel pod hrozbou násilia a na základe podvodu. Odmietol rozsudok podpísať. Nemohli mu nič dokázať, nemali ho z čoho obviňovať, ani čím usvedčiť. Vymysleli rozsudok, ktorý sa priecil normálnemu rozumu po stránke právnej i čisto ľudskej. Dostalo sa mu tak „odmeny“ za všetko to, čo pre oslobodenie vlasti vykonal. Teraz ho čakala ešte päťročná kalvária, ktorú musel prežiť, lebo sa chcel vrátiť domov, k rodine, ktorú presviedčali, že je mŕtvý.

Eva Furdiková
Dokončenie v 3. čísle

DOM V LAZOVNEJ ULICI ČÍSLO 12 – NAZÝVANÝ AJ TISOVA VILA

Medzi najstaršie ulice Banskej Bystrice patrí aj Lazovná ulica, na ktorej sa okrem stredovekých domov nachádzajú aj tri novšie domy: č. 4, č. 6 (bývalá židovská škola) a č. 12. Dvojpodlažný dom číslo 12 postavili koncom 30. rokov minulého storočia na mieste asanovaného renesančného – tiež dvojpodlažného domu, ktorý tu stál takmer 380 rokov.

Pôvodný dom č. 12 si dal pred rokom 1566 postaviť senátor a richtár **Bartolomej Novak** (Bartll Nowackh) starší – uvádzaný aj ako Bartolomej Kurschner, resp. pellifex, keďže bol profesiou kožušníkom. Dom potom vlastnil viac ako 25 rokov. V záznamoch z roku 1587 je jeho dom zapísaný ako „herr richter behausug“, keďže v spomínanom roku Bartolomeja Novaka staršieho zvolili za richtára. Členom vonkajšej mestskej rady sa B. Novak st. stal už pred rokom 1570. Do senátu ho zvolili v roku 1576. Majiteľom domu č. 12 bol do roku 1591. Koncom predošlého roku (2. decembra 1590) mu zomrela manželka Anna. O pol roka – 9. júla 1591 sa B. Novak st. oženil s Annou – vdovou po obchodníkovi Lukášovi Skopecovi. Spolu s týmto domom Bartolomej Novak st. od roku 1586 vlastnil aj ringový dom na námestí – dnes č. 11. Z dobových dokumentov sú známy aj jeho štyria synovia: Bartolomej mladší – budúci vlastník neďalekého domu č. 18, Samuel – absolvent univerzity vo Wittenbergu¹, Juraj, ktorý sa stal mešťanom 12. februára 1588 a Matej. Novakovci mali aj dcéru Esteru. Bartolomejovi Novakovi st. zomrela aj druhá manželka Anna. Jeho tretiu ženu sa v roku 1595 stala istá Barbara. 19. júla 1596 sa manželom Novakovcom narodil syn Daniel. Jeho otec však o tri a pol roka (29. decembra 1599) zomrel.

Novým majiteľom domu č. 12 sa stal **Matej Barčík** (Bartzik, i Parczik) starší, ktorý dovtedy vlastnil neďaleký dom č. 22. Medzi mešťanov ho prijali už 1. februára 1566. Matej Barčík st. bol opaskárom (gurtler) ale aj spracovateľom mosadze (aurichalearius). Z roku 1581 sa zachovala informácia o tom, že M. Barčík st. vyrobil pre mesto niekoľko sto kusov medených plieškov (známok) za ktoré mu vyplatili 75 denárov². Už v pokročilejšom veku sa M. Barčík starší 16. novembra 1586 oženil s Kristínou Hankušovou. 8. marca 1599 sa im narodila dcéra Regina³. Kristína však po čase zomrela, keďže Matejovi sa 24. mája 1604 narodil syn Ján ale už s manželkou Juditou. M. Barčík starší bol v rokoch 1588 – 1605 členom vonkajšej mestskej rady. Pred rokom 1603 sa Barčíkovci presťahovali znovu do domu č. 22 a majiteľom domu č. 12 sa stal kožušník **Juraj Eršek** – zať Bartolomeja Novaka staršieho. 23. júna 1602 sa Juraj Eršek oženil s už spomínanou Esterou Novakovou. 25. augusta 1603 sa im narodil syn Samuel, 4. októbra 1607 dcéra Margaréta a 28. júna 1609 druhý syn Daniel.

Po Eršekovcoch sa v roku 1610 majiteľkou domu stala **Veronika Haintzová** (Veronica Haintzin), rod. Sosnová⁴ – vdova po Gregorovi Haintzovi mladšom. Veronika a Gregor mali sobáš 10. februára 1602 a po vyše roku (28. februára 1603) Gregora prijali medzi mešťanov. G. Haintz ml. bol majiteľom dvoch ringových domov: najskôr domu č. 15 (dnes Dolná ulica č. 7) a potom na opačnej strane námestia dnešného domu č. 14. Okrem nich vlastnil aj majer v Dolnej striebornej ulici. Gregor Haintz mladší však zomrel v mladom veku – 8. marca 1609⁵. S vdovou Veronikou Haintzovou, okrem jej troch malých detí⁶ tu býval v podnájme pivovarník Jakub Breuer.

Po vdove Haintzovej je v roku 1628 ako vlastníčka domu uvedená ďalšia vdova **Duranthallerová**. V tomto období u nej bývali dve

nájomníčky: Marta Muránska a istá Katarína (Catrusha). Vdova Duranthallerová v nasledujúcich rokoch žila v podnájme na opačnej strane ulice (v dome č. 11).

Pred rokom 1631 sa novým vlastníkom domu č. 12 stal **Krištof** (i Christophborg) **Radl**, ktorý sa do Banskej Bystrice prisťahoval z Foitlandu (ex Voitland) a medzi mešťanov ho prijali 23. januára 1632 – spolu s bratom Jánom Jurajom Radlom, ktorý vlastnil ringový dom č. 34 (dnes nám. Š. Moysesova č. 7). V roku 1647 je ako majiteľ domu č. 12 uvedený **Martin Reuterpuch** a od nasledujúceho roku ho vlastnil **Bartolomej Sturm** (i Sturbm). Po ňom bol dom majetkom **Jána Filipa Stürtzera**, ktorého prijali za mešťana 12. januára 1655.

Úplne vľavo pôvodný renesančný dom č. 12

Koncom 30. rokov 20. st. na mieste asanovaného domu č. 12 postavili novú modernú vilu

Zadný trakt domu z Križnej ulice

Začiatkom 80. rokov sa vlastníkom domu stal **Juraj Horváth**, ktorý sa po roku 1700 presťahoval na opačnú stranu ulice, kde po nebohom otcovi zdedil dom č. 15. V rokoch 1705 – 1708 bol majiteľom domu č. 12 **Ján Puchon** mladší, ktorý sa stal mešťanom 21. júna 1699. V roku 1705 uňho býval v podnájme mäsiar Ján Lany II.⁷, ktorý sa prisťahoval z Boce (Botzabanyensis) a za mešťana ho prijali 14. novembra 1702. Ján Puchon predtým vlastnil polovicu domu v Hornej ulici č. 29 (dnes Skuteckého č. 1). V rokoch 1712 – 1727 bol majiteľom domu č. 12 čižmár **Ján Rosa** mladší. Spolu s ním tu bývali v podnájme Katarína Brosová a budúci vlastník domu – pekář (pistor, weis beck) Ján Michal Tonhauser starší. Ján Rosa ml. bol predtým majiteľom domu v Hronskej (Kapitulskej) ulici č. 5. V roku 1727 sa J. Rosa mladší presťahoval do Hornej ulice kde sa stal vlastníkom dnešného domu č. 9 a odtiaľ v roku 1729 späť do Hronskej ulice, tentoraz do domu č. 3.

V daňových registroch z rokov 1727 – 1766 je po Jánovi Rosovi mladšom ako majiteľ domu č. 12 uvedený už spomínaný **Ján Michal Tonhauser** (Thonhauser) starší. Spolu s ním tu žil aj jeho syn – tiež pekář **Michal Tonhauser** mladší, ktorý pred rokom 1772 dom zdedil. Medzi mešťanov M. Tonhausera ml. prijali už 13. júla 1753. Pokým sa stal vlastníkom domu žil v podnájme v blízkom dome v Križnej ulici č. 5. V tomto období u Tonhauserovcov okrem jedného tovariša bývali dvaja nájomníci: čižmár Pavol Laisky – novoprijatý mešťan (26. januára 1781), ktorý pochádzal z Turca a Rochus Némethy – od roku 1784 majiteľ neďalekého domu č. 4. Michal Tonhauser mladší zomrel v roku 1782 alebo 1783, keďže v rokoch 1784 – 1792 už dom vlastnila jeho manželka – vdova **Charitas Tonhauserová**. Po nej bol v rokoch 1794 – 1797 majiteľom domu pekář a medovníkár **Matej Reiserer** (i Raisner), ktorý sa stal mešťanom 17. decembra 1771. V týchto rokoch uňho zdanili mydlára Ignáca Perovského a vlásenkára, resp. kaderníka (capillamentarius) Adama Seifferta (i Sayfert), ktorého prijali medzi mešťanov 2. apríla 1796. Matej Reiserer sa potom presťahoval do podnájmu na námestí – do ringového domu – tiež č. 12 (dnes Dolná ulica č. 1).

Nasledujúcich viac ako 30 rokov (1797 – 1829) dom č. 12 vlastnil stolár a výrobca obručí na sudy (arcularius et circularius) **Jozef Kaliday**, ktorého prijali za mešťana 5. apríla 1794. Aj jeho otec František Kaliday bol stolárom. Jozef Kaliday predtým žil v podnájme v Hornej ulici č. 15. Počas viac ako troch desaťročí uňho bývali ôsmi nájomníci: Samuel

Pittner, pekář Samuel Rosenauer starší, mydlár Juraj Ivanič mladší, čižmár Juraj Balaš (i Balasy), krajčíř Juraj Rener, ktorý pochádzal z Turca, pekář Juraj Weis V. a stolári Martin Bros a Ján Hromada najmladší – od roku 1818 majiteľ domu č. 18 v Novej ulici. Jozef Kaliday bol od roku 1803 členom tzv. volenej obce. Dom vlastnil do roku 1829, keď zomrel.

V rokoch 1829 – 1830 je už ako jeho majiteľka uvedená vdova **Kalidajová**. Spolu s ňou tu bývali v podnájme Ján Urban, ktorý bol čížmarom a vdova Zuzana Vanková. Nasledujúce dve desaťročia (1831 – 1852) dom vlastnila vdova **Šebianová** a po nej je v rokoch 1852 – 1867 ako majiteľ domu uvedený šuster **Alojz Knezovič** (Knezovits), ktorý sa prisťahoval z obce Sása (oppidum Szász). Za mešťana A. Knezoviča prijali už 24. augusta 1827. V záznamoch z rokov 1890 – 1893 ako vlastníčka domu figuruje **Ružena Dózová** (Dózsa Rózszi). Pred rokom 1920 sa jeho majiteľom stal **Anton Machovič**. V nasledujúcom roku (5. augusta 1921) uverejnili v Hronských novinách informáciu týkajúcu sa tohto domu: „*Licitáčny oznam: súdny exekútor Július Droppa na známosť dáva, že po pozostalosti 29. mája zomrelej Terésie Liepolel príslušné všeliake movitosti, ako izebné a kuchynské náradie, háby v šacovnej hodnote 2973,80 korún. – 18. augusta o 3. hod. v Lazovnej č. 12.*“ Krátky oznam v tom istom periodiku z 26. februára 1926: „*firma Alexander Galamboš a spol. odpredá na verejnej dražbe 120 hektolitrov vína vo výkričnej cene 66 000 Kč. V pivnici v dome Lazovná ulica č. 12.*“

Koncom 30. rokov sa majiteľkou domu stala **Terézia Turčeková**, rodená **Tisová** – sestra budúceho prezidenta Slovenskej republiky Dr. Jozefa Tisu s manželom MUDr. **Jozefom Turčekom**. Pôvodný renesančný dom chceli len opraviť ale stavebná firma, ktorú si objednali, jeho prestavbu neodporučila. Po asanácii domu na jeho mieste postavili nový – modernejší. Manželia Turčekovci dom vlastnili do roku 1951, keď ich v zmenených politických pomeroch pri takzvanej akcii „B“ z domu vysťahovali. Po roku 1989 sa jeho majiteľkou stala ich dcéra **Eva Tomášková**, rod. **Turčeková** (* 1931), ktorá ho vlastní dodnes.

Na tomto dome je od roku 1943 **nesprávne** umiestnená pamätná tabuľa archivára a historika Pavla Kriška II⁹. Dôvodom tohto omylu môže byť aj fakt, že P. Kriško II.⁹ sa už ako 19-ročný (v roku 1860) z Banskej Bystrice presťahoval do Kremnice, a tak je pochopiteľné, že si po vyše 80 rokoch už nikto z kompetentných predstaviteľov Matice slovenskej, ktorí v roku 1943 odhaľovali v Lazovnej ulici tri pamätné tabule (aj Jánovi Bottovi a Izidorovi Žiakovi), nemohol pamätať ktorý bol Kriškovi rodný dom. Druhým dôvodom umiestnenia tabule práve na tento dom mohla byť aj politická situácia, ktorá v roku 1943 panovala v štáte.

Podľa autentických dokumentov uložených v miestnom archíve rodičia budúceho historika Pavla Kriška II.: tkáč Samuel Kriško mladší¹⁰ s manželkou Júliou, rodenou Palušovou bývali v rokoch 1840 – 1842 v podnájme v neďalekom dome č. 18, v ktorom sa im 30. mája 1841 narodil syn Pavol. Kriškovi sa koncom roku 1842 alebo začiatkom nasledujúceho roku presťahovali na Dolné predmestie (Hušták), kde potom bývali v podnájme u vdovy Jany Hoffmannovej – v dome č. 165, ktorý stál na rohu dnešného Vajanského námestia a ulice Janka Kráľa¹¹.

Ján Baláž

Poznámky:

- zomrel 15. mája 1597 – o dva roky skôr ako jeho otec
- túto medenú známku dostal pri vstupe do mesta (napríklad na trh) cudzí – nebystrický obchodník po zaplatení poplatku u mýtnika. Po odchode z mesta medenú známku odovzdal tomu istému mýtnikovi
- 16. marca 1601 zomrel ich syn Matej Barcik mladší (za mešťana ho prijali spolu s bratom Sebastíanom 27. novembra 1587)
- jej otcom bol Poliak Stanislav Sosna, ktorý sa prisťahoval z Osvienčimu a medzi mešťanov ho prijali 27. septembra 1583
- v ten istý deň ale pred 27 rokmi zomrel aj jeho rovnomený otec G. Haintz starší – dlhoročný senátor a dvojnásobný richtár
- najstarší Daniel sa narodil 14. októbra 1602, druhý syn Jakub – budúci senátor a richtár 3. januára 1604 a dcéra Agneta 8. mája 1606
- Ján Lany I. (mešťanom sa stal 23. februára 1652) – asi jeho menovec, ktorý bol tiež mäsiarom vlastnil v Hornej striebornej ulici dom č. 20
- jeho rovnomeným prastarým otcom bol tkáč Pavol Kriško I., ktorý sa do mesta prisťahoval zo Sásovej a medzi mešťanov ho prijali 21. mája 1776. P. Kriško I. do roku 1798, keď zomrel, vlastnil v Hornej ulici dom č. 1/2 (dnes Skuteckého č. 1). Starým otcom archivára P. Kriška II. bol tkáč Samuel Kriško starší, ktorý sa stal mešťanom 11. mája 1802.
- všetky generácie rodiny používali priezvisko Kriško (Krischko, Krišsko), nie Križko
- za mešťana ho prijali 9. októbra 1839 – spolu s bratom Ľudovítom, ktorý bol slovenským šustrom (sutor slavicus)
- po asanácii domov č. 165 a č. 166 na ich mieste v roku 1959 postavili administratívnu budovu podniku Rudné bane (neskôr banka Slovakia).

PETER KARVAŠ SA NARODIL PRED STO ROKMI V SKUTECKÉHO VÍLE

Storočnica narodenia Petra Karvaša časovo padla do obdobia karanténnych opatrení kvôli koronavírusu a pripravované podujatia musia byť odložené.

Tento významný banskobystričský rodák, spisovateľ, dramatik, publicista, divadelný teoretik a vysokoškolský pedagóg uzrel svetlo sveta 25. apríla 1920. Vnuk slávneho maliara Dominika Skuteckého sa narodil v jeho nádhornej neorenesančnej vile v Hornej ulici a rodičia – matka Karolína Skutecká s otcom Ferdinandom Karvašom svojmu jedinému dieťaťu dožičili všetky možnosti výchovy a vzdelania. Až do maturity v roku 1938! Po roku na Vysokom učení technickom v Prahe sa musel po vzniku slovenského štátu vrátiť na Slovensko, po vydaní rasových zákonov strávil rok internovaný v pracovnom tábore. Našťastie, pomocnú ruku podala budúcemu dramatikovi Matica slovenská v Martine. Keď však prišlo Slovenské národné povstanie, vrátil sa do Banskej Bystrice a zapojil sa predovšetkým do práce v Slobodnom slovenskom vysielači.

Po vojne popri pracovnom živote paralelne rozvíjal svoje umelecké ambície. Bol neuveriteľne výkonný, v časti tvorby zužitkoval aj svoje vojnové a povstalecké zážitky. V dráme to boli historické hry *Bašta* (1948), *Návrat do života* (1949) a najmä *Polnočná omša* (1959), v próze zasa *S nami a proti nám* (1951), *Noc v mojom meste* (1979). Svoje kritické oko uplatňoval v humoristicko-satirických prózach, ale vrchol dosiahol v dramatickej tvorbe 60-tých rokov – na scéne SND sa prezentoval divadelnými hrami *Antigona* a tí druhí, *Jazva*, *Veľká parochňa*, *Experiment Damokles*, *Absolútny zákaz*. Po nástupe tzv. normalizácie bol však až do odchodu na penziu (1980) vedeckým pracovníkom Výskumného ústavu kultúry. Vynútený odchod z umeleckého života z časti pretavil do odborných publikácií v oblasti divadelnej vedy a teórie, ale smútok a dezilúziu si liečil spomienkami na detstvo a mladosť v rodnom meste. V roku 1981 vydal biografickú prózu *V hniezde*, ktorá sa stala akousi neformálnou učebnicou Banskobystričanov o ich meste v 20. a 30-tých rokoch minulého storočia.

Všetko sa zvrátilo začiatkom 90-tych rokov, Petrovi Karvašovi sa jeho mesto – Banská Bystrica – obrátilo privetivou tvárou. Stal sa jej čestným občanom, Literárne a hudobné múzeum mohlo do svojich fondov získať jeho vzácne rukopisy a dokumenty, Stredoslovenská galéria začala rekonštrukciu Skuteckého víly ako budúcej expozície tohto jedinečného maliara. Dostával pozvania na stretnutia, konali sa podujatia na jeho počesť, po rokoch sa tu konečne začal cítiť znovu doma. Všetci sa tešili na oslavu jeho osemdesiatin v apríli 2000. Žiaľ, možno aj presila emócií či podlomené zdravie spôsobili, že Peter Karvaš zomrel 28. novembra 1999 vo veku 79 rokov.

My, Banskobystričania si pamiatku Petra Karvaša udržiavame rozličnými spôsobmi. Tým najautentickejším je samozrejme starostlivosť o jeho rodný dom v Hornej ulici, v ktorom je od roku 1994 umiestnená expozícia Dominika Skuteckého v správe Stredoslovenskej galérie. Je chvályhodné, že expozícia bola aktuálne zrekonštruovaná a opäť sprístupnená verejnosti 22. mája t.r. Presne rok po úmrtí dramatika pribudla na budove pamätná tabuľa na jeho počesť. Aj jedna z ulíc mesta nesie meno Petra Karvaša. Akadémia umení každoročne usporadúva na jeho počesť medzinárodnú teatrologickú konferenciu, od roku 2014 pribudla regionálna súťaž divadiel mladých Karvašova divadelná Bystrica, ktorej organizátorom je Stredoslovenské osvetové stredisko. Vyšlo aj niekoľko edičných počínov, z ktorých možno čerpať informácie o tejto osobnosti, či už je to zborník z vedeckej konferencie na UMB (1995) *Osobnosť a dielo Petra Karvaša*, alebo vzácna publikácia *Spriaznení duchom*, ktorá vyšla presne rok po jeho smrti v roku 2000, do ktorej zostavovateľky Slavomíra Očenášová-Štrbová a Kristína Krnová vložili spomienky 27 osobností – jeho priateľov a spolupracovníkov na stretnutia s touto vzácnou osobnosťou slovenskej kultúry a umenia. Odkaz Petra Karvaša tak tvorí trvalú súčasť kultúrno-umeleckého života Banskej Bystrice.

Jana Borgulová

LÚPEŽNÁ VRAŽDA NA MIČINSKEJ

Takéto titulky trónili banskobystrickým novinám v polovici mája roku 1910. Hneď dvoje novín, *Besztercebányai hírlap* (Banskobystrický zpravodaj) 22. mája 1910 a *Besztercebánya és vidéke* (Banská Bystrica a okolie), ktoré vychádzali v nedeľu, 26. mája 1910, s odstupom len niekoľkých dní informovali šokovanú banskobystrickú verejnosť o tom, čo sa stalo na Mičinskej ceste.

Stala sa tragédia, ktorá poriadne rozčertila inak pomerne mierumilovnú banskobystrickú verejnosť. Na Mičinskej ceste sa ocitol v nepravý čas na nepravom mieste mladý muž, ktorý sa menoval Anton Major. Anton Major pochádzal z Ulmanky, kam sa pred rokmi prisťahovali jeho rodičia. Bol to čestný a pracovitý mladý človek, ktorý gazdoval na maličkom hospodárstve a pretože do budúcnosti mal odvážne plány, pracoval ešte aj ako zlievač. Anton Major sa chystal čo nevidieť založiť si rodinu a preto šetril každú korunku, aby sa ako tak zmohol a zakúpil si živiteľku rodiny. Tou bola v tých časoch naozajstná, živá kravička. Mlieko, maslo, tvaroh, syr – dobroty hľadané na každom trhu. Len sa nenechať oklamať, a kúpiť dobrú kravičku. A takú hľadal. Aj peniažky mal pripravené a nosil ich stále so sebou.

Avšak ako, ako nie, o Antonových peniažkoch sa dozvedeli aj iné osoby, ktorým hovorievame podradne živly. Sledovali svoju obeť a šli naisto. V tlači to bolo opísané takto:

HÁJNICKÁ AKCIA

Kultúrne vedy študujú rôzne špecifické aspekty ľudskej spoločnosti. Sledujú rôzne fenomény v spoločnosti a snažia sa vysvetliť prečo sú niektoré skutočnosti dnes ponímané tak ako sú, sledujú prípadné zmeny a vývoj týchto fenoménov a keď dôjde k ich zmene, snažia sa ju v rámci možnosti vysvetliť. Nie je to ľahká úloha a nie vždy sa dá uspokojivo prísť na to, kedy niektoré zmeny nastali a čo ich spôsobilo. Analogická situácia je aj v ponímaní zamestnaní. Tradične ich delíme na ženské a mužské, aj keď v súčasnej spoločnosti vo väčšine prípadov takýto rozdiel zaniká a už sa nedá povedať, ktoré zamestnanie je typicky mužské alebo ženské. V minulosti však boli zamestnania zvyčajne dosť presne vymedzované. Je zaujímavé, keď nám história zanecháva jednoznačné stopy, že to konkrétne zamestnanie bolo ponímané presne opačne, ako dnes. Prečo došlo k zmene? Kedy sa táto zmena udiala? Ako sa to celé udialo? To sú jednoduché otázky často pre zložitý vedecký výskum. Mnohokrát sa ani nepodaria zistiť všetky príčiny a faktory a ostávajú len hypotézy, v lepšom prípade teórie.

Podobne je to aj v prípade pošty a poštového zamestnania. Dnes je vnímané, ako prevažne ženské zamestnanie, len výnimočne za okienkom nájdete nejakého pána. Zaujímavé je, že v minulosti to bolo presne naopak, len výnimočne robila pošťárku žena. Bolo to aj preto, že šlo o prácu náročnú a nebezpečnú. Kedy prišlo k tejto zmene? Je to zaujímavé, ale v prípade pošty je túto zmenu možné vystopovať skoro až ku koreňom. Zmena nastala až po komunistickom prevrate. Aj keď bola inšpirovaná sovietskou ideológiou, uskutočňovať sa začala práve v našom regióne. V tomto období sa do praxe zavádzalo tzv. plánovité hospodárstvo a ťažiskovými odvetvami hospodárstva boli rôzne výrobné sektory, ktoré potrebovali najmä mužskú silu. Po druhej svetovej vojne to však nebolo jednoduché. Pracovné pozície na poštách boli v tomto čase obsadené prevažne mužmi, preto sa pozornosť obrátila aj na pošty, ako zdroja mužskej pracovnej sily pre priemysel. Výzva „z ľudu“ prišla z poštového úradu v obci Hájniky, dnes súčasť Sliach a podľa názvu poštového úradu dostala táto výzva názov: Hájnická akcia.

O čo presne išlo? V tomto čase na poštovom úrade v Hájnikoch pracovalo 6 zamestnancov aj s prednosťou a všetko to boli ženy. Vznikla tu výzva na ženské osadenie pôšt. Myšlienku si veľmi rýchlo osvojil Obvodný poštový úrad v Banskej Bystrici. Začal ju podporovať heslom „o najväčší počet poštových úradov vedených ženami“. Heslo bolo v súlade s vtedajšími politickými zámermi a vyhovovalo propagande. Veľmi rýchlo sa rozšírilo po celom území Československa, po všetkých poštových úradoch. Nastolený trend bol silný a veľmi rýchly. Podľa údajov v Poštovom vestníku oblastného riaditeľstva v Bratislave zo dňa 21. júla 1951 v čase vyhlásenia výzvy pracovalo v poštovej prevádzke 83% mužov a 17% žien, za osemnásť mesiacov po výzve sa tento trend zmenil na 67% mužov a 33% žien. Začal sa silný odliv mužskej pracovnej sily a poštové úrady začali byť prevažne ženským pracoviskom. Na Slovensku bola v tomto trende najúspešnejšia práve Banskobystrická krajská sprava spojov, kde

Štvrtok, 17. mája (1910) v popoludňajších hodinách prepadli zo zálohy traja zbesilí ľudia, na ceste vedúcej do Hornej Mičinej zlievača Antona Majora. Jeden z útočníkov zložil nešťastného človeka výstrelom z revolveru, na čo sa všetci traja naňho vrhli a zobrali mu peniaze 2.400 korún v hotovosti, ktoré mal u seba. Zranený bol v bezvedomí odvezený do nemocnice a polícia začala veľkú pátraciu akciu. Keďže bolo možné predpokladať, že Major na následky ťažkého zranenia môže zomrieť, v krátkej dobe sa v nemocnici objavil Dr. Ernest Lang, kráľovský vyšetrujúci sudca a Štefan Terstyánszky právny praktikant, aby vypočuli zraneného. V Mestskej nemocnici operáciou odstránili guľku z tela Antona Majora. Ešte pred touto životu nebezpečnou operáciou sa chcel zosobášiť so svojou nevestou Annou Reinwaterovou. Tam, na nemocničnej posteli uzavreli smutný manželský akt za prítomnosti zástupcu vedúceho matriky Jána Steinera a za prítomnosti pomocného farára Štefana Vincencza, ktorý im dal cirkevné požehnanie. Na zotavenie Antona Majora, ak nenastanú nejaké komplikácie ešte dávajú ošetrujúci lekári akú takú nádej.

Na zázraky dnes už verí málo kto. Ale ten zázrak sa predsa len stal. Nech to znie akokoľvek neuveriteľne, ale Anton Major sa z veľmi ťažkého zranenia, síce veľmi pomaly, ale predsa len uzdravil. Vychoval v Ulmanke päť krásnych detí, aby napokon pomerne ešte mladý zomrel na následky starého zranenia.

Michal Kiššimon

podiel žien dosahoval 38,21%, v rámci celého Československa bol najúspešnejší kraj Karlovy Vary, kde podiel žien 56,77% a najslabší bol kraj Praha, kde bol podiel žien len 25,05%. Už koncom roka 1951 ohlásilo riaditeľstvo Krajskej poštovej správy, že od dňa 1. novembra 1951 sa vytvorí prvý čisto ženský poštový okres, kde budú všetky miesta na všetkých poštových úradoch obsadené iba ženami. Išlo o okres Poltár.

Tento trend bol taký silný, že postupne zmenil charakter poštového zamestnania. Dnes prevažne ženské povolanie pošťárky bolo ešte pred druhou svetovou vojnou prakticky výlučne mužskou záležitosťou. Počiatky tejto zmeny je možné hľadať v našom regióne v dnešnom Sliachi. Príspevok bol napísaný na základe rukopisu knihy Pošta v Banskej Bystrici a okolí.

Poznámky

¹ANONYMUS Hájnická akcia. In ANONYMUS Poštový vestník oblastného riaditeľstva, č. 9, Bratislava, 10. marca 1951.

²ANONYMUS Ako pribúda žien v poštovej prevádzke. In ANONYMUS Poštový vestník oblastného riaditeľstva., č. 24, Bratislava, 21. júla 1951.

³ANONYMUS Prvý ženský poštový okres. In ANONYMUS Poštový vestník oblastného riaditeľstva., č. 36, Bratislava, 5. novembra 1951.

Richard R. Senčák

HUMOR NAŠICH PREDKOV

Keď sa do dediny zvädzala električka, na elektrickom stožiaru umiestnili upozornenie:

- Nedotýkať sa drôtov, ihneď usmrť!

Richtár dal pod túto cedulu umiestniť ďalšiu, kde bolo napísané:

- Neuposlúchnutie sa trestá pokutou!

Chudoba voľakedy trápila ľudí, a tak sa niet čo čudovať, že si chodili požičovať k obchodníkom kšeftárom. Raz takto prišla ženička za jedným „s dobrým srdcom“ a požalovala sa mu, že má deti veľmi hladné a obchodníkovi sa veru aj slzy v očiach objavili. Zavolať preto sluhu a hovorí mu:

- Ty, Johan, vyhod' tú ženu von, lebo sa mi nad jej biedou moje srdce pukne!

Gazda sa vracal z jarmoku s párom volov. Voly mali tej cesty už dosť a mali aj hlad, nuž ich gazda pustil, aby sa napásli. Bolo to však v chotári cudzej dediny, a tak sa stalo, že ho nachytil hájnik. Hovorí mu:

- Nuž, a či vy, gazda, neviete, že ste v inom chotári a že tu iba naši ľudia môžu pásť?

- Viem, pán hájnik, na môj veru, že viem, ale kúpil som na jarmoku voly, nuž reku sprobujem, či sa vedia vôbec pásť!

Dvaja gazdovia z Tajova, ktorí boli v dlhom hneve sa zmierujú pred pánom farárom:

- Nuž, Ondro, pomerme sa, – vraví Vinco, – ja ti želim to, čo si ty myslíš o mne!

Dušan Jarina

60. VÝROČIE VZNIKU KRAJSKÉHO STREDISKA ŠTÁTNEJ PAMIATKOVEJ STAROSTLIVOSTI A OCHRANY PRÍRODY V BANSKEJ BYSTRICI

V roku 1960 vzniklo Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (KSŠPSOP) v Banskej Bystrici, ktoré bolo v riadení Stredoslovenského krajského národného výboru (KNV). Jeho poslaním bolo zabezpečovanie úloh štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody na území vtedajšieho veľkého Stredoslovenského kraja. Takéto stredisko vzniklo aj v Bratislave pre Západoslovenský kraj a v Prešove pre Východoslovenský kraj.

Podmienky pre vytvorenie KSŠPSOP v Banskej Bystrici vznikli už v roku 1959 keď za vedúceho pamiatkového strediska v rámci Krajského vlastivedného múzea nastúpil Ing. arch. Stanislav Dúbravec, CSc. (1928 – 2016) a tiež prvý pracovník pre ochranu prírody Rudolf Kriška (1908 – 1981) vo funkcii konzervátora ochrany prírody. Odbornú činnosť KSŠPSOP v oblasti pamiatkovej starostlivosti zastrešoval zákon SNR SR č. 7/1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach a v oblasti ochrany prírody zákon SNR č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody. KSŠPSOP v Banskej Bystrici vydávalo svojho Spravodajcu (vyšlo celkovo 14 zväzkov, posledný v roku 1973).

Po zrušení KNV v roku 1969 bolo KSŠPSOP v Banskej Bystrici pričlenené k Slovenskému ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) v Bratislave, avšak po obnovení KNV v roku 1978 sa toto stredisko zas vrátilo do riadenia KNV, ako samostatná inžiniersko-investorská organizácia pre Stredoslovenský kraj. Od roku 1970 vzniklo v kraji 9 okresných pamiatkových správ (OPS), ktoré za usmerňovania KSŠPSOP plnili úlohy pamiatkovej starostlivosti (neskôr i ochrany prírody) v príslušnom okrese. Keďže pamiatková starostlivosť i ochrana prírody tradične patrili do rezortu kultúry, KNV riadil KSŠPSOP najmä prostredníctvom svojho odboru kultúry.

Od 1. januára 1984 došlo k integrácii OPS do KSŠPSOP, v dôsledku čoho vznikol Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (KÚŠPSOP) v Banskej Bystrici, ktorý potom vo svojej organizačnej štruktúre disponoval vysunutými strediskami v Žiline, Ružomberku, Banskej Bystrici, Lučenci a v Prievidzi. Na rozdiel od pamiatkovej starostlivosti KÚŠPSOP v oblasti ochrany prírody nedisponoval kompetenciami vo veľkoplošných chránených územiach (NP/národné parky, CHKO/chránené krajinné oblasti), ktoré sa v kraji nachádzali, alebo do kraja zasahovali. V dôsledku vzniku nových veľkoplošných chránených území sa obvod pôsobnosti ústavu v ochrane prírody postupne zmenšoval, pretože starostlivosť o prírodu týchto území (vrátane ochranného pásma) prevzala správa príslušného NP alebo CHKO.

V roku 1990 došlo k pričleneniu úseku ochrany prírody k Ústrediu štátnej ochrany prírody (ÚŠOP) v Liptovskom Mikuláši, potom sa nakrátko stal samostatným Strediskom štátnej ochrany prírody (SŠOP) v Banskej Bystrici, až napokon sa rozplynul v následnej štruktúre Slovenskej agentúry životného prostredia (SAŽP) a zvyšok v štruktúre súčasnej štátnej ochrany prírody SR. Úsek pamiatkovej starostlivosti ešte určitý čas existoval v riadení krajského úradu, neskôr sa však pretransformoval na Krajský pamiatkový úrad (KPÚ).

Z najvýznamnejších pamiatkových akcií zabezpečovaných KSŠPSOP/KÚŠPSOP v B. Bystrici možno spomenúť výstavbu múzeí ľudovej architektúry v Zuberici na Orave a v Liptove pri Pribylíne, v ktorom boli sústredené vzácne objekty zo zátopovej oblasti priehrady Liptovská Mara. Múzeum Pohronskej dediny v Slovenskej Lupči a Novohradskej dediny v Haliči sa napriek zámeru už nepodarilo realizovať. Komplexne boli obnovené niektoré hrady, zámky a kaštiele, napr. Zvolenský zámok, Oravský hrad, hrad Strečno, zámok v Budatíne, kaštieľ a park vo Svätom Antone a kaštieľ v Bytči. Staticky boli zabezpečené hrady Likava, Fiľakovo, Šomoška (s dostavbou delovej bašty). Osobitná pozornosť sa venovala mestským pamiatkovým rezerváciám (MPR) v Banskej Štiavnici a v Kremnici. MPR v Banskej Bystrici

bola vyhlásená v roku 1955. Tu v spolupráci s mestským úradom zabezpečil krajský ústav plynofikáciu námestia a Lazovnej ulice, rekonštrukciu kanalizácie a elektrických rozvodov, ako aj celkovú úpravu námestia. Tieto práce si vyžiadali úplné vylúčenie dopravy zo stredu mesta vrátane autobusov, čo vyvolalo mnohé

protesty zo strany obyvateľov. Nakoniec vznikla dnes už obľúbená pešia zóna. V meste bolo obnovených a reštaurovaných viac pamiatkových objektov ako napr. Beniczkého dom (niekdajšie sídlo KÚŠPSOP), Turzov dom (sídlu Stredoslovenského múzea), Bethlenov dom (sídlu Stredoslovenskej galérie), domy č. 6 a 7 na Námestí SNP, Tihányho kaštieľ v Radvani (sídlu prírodovedeckej časti Stredoslovenského múzea), alebo aj meštiansky dom v Lazovnej ulici č. 10. Banská Bystrica sa priamo týkala aj stabilizácia šikmej hodinovej veže na Námestí SNP (naklonená o 68 cm) a tiež pamiatková obnova niekoľkých báh mestského opevnenia. Za zmienku tiež stojí zabezpečovanie konzervácie základov domov fašistami vypálenej obce Kalište a niekoľkoročné správcovstvo tejto národnej kultúrnej pamiatky. Do tohto areálu bolo prevezené a osadené Jankovičovo súsošie „Obete varujú“ po jeho odstránení z Múzea SNP. Uvedený mohol byť len zlomok z veľkého množstva ďalších pamiatkových akcií.

Stanislav Dúbravec

Rudolf Kriška

Vstup do Beniczkého domu

protesty zo strany obyvateľov. Nakoniec vznikla dnes už obľúbená pešia zóna. V meste bolo obnovených a reštaurovaných viac pamiatkových objektov ako napr. Beniczkého dom (niekdajšie sídlo KÚŠPSOP), Turzov dom (sídlu Stredoslovenského múzea), Bethlenov dom (sídlu Stredoslovenskej galérie), domy č. 6 a 7 na Námestí SNP, Tihányho kaštieľ v Radvani (sídlu prírodovedeckej časti Stredoslovenského múzea), alebo aj meštiansky dom v Lazovnej ulici č. 10. Banská Bystrica sa priamo týkala aj stabilizácia šikmej hodinovej veže na Námestí SNP (naklonená o 68 cm) a tiež pamiatková obnova niekoľkých báh mestského opevnenia. Za zmienku tiež stojí zabezpečovanie konzervácie základov domov fašistami vypálenej obce Kalište a niekoľkoročné správcovstvo tejto národnej kultúrnej pamiatky. Do tohto areálu bolo prevezené a osadené Jankovičovo súsošie „Obete varujú“ po jeho odstránení z Múzea SNP. Uvedený mohol byť len zlomok z veľkého množstva ďalších pamiatkových akcií.

Rovnako aj v oblasti ochrany prírody sa urobilo mnoho. Na základe návrhovej dokumentácie vypracovanej KSŠPSOP/KÚŠPSOP v Stredoslovenskom kraji značne vzrástol počet i rozloha chránených území rôznej kategórie. Zabezpečovalo sa označovanie chránených území v teréne, vykonávali sa ich pravidelné kontroly, organizovali sa inventarizačné výskumy a realizovali sa aj opatrenia na zlepšenie ich stavu podľa vopred vypracovaných osobitných režimov ochrany. Plnili sa úlohy aj v súvislosti s druhovou ochranou rastlín i živočíchov a zavadzala sa ochrana nerastov a skamenelín. Nezabúdalo sa ani na ochranu prírodných pomerov krajiny alebo na ochranu stromov mimo les rastúcich. Budovali sa náučné chodníky a náučné lokality, osobitná pozornosť sa venovala výchove verejnosti, najmä však mládeže k ochrane prírody.

Počas svojej 30 ročnej existencie KSŠPSOP/KÚŠPSOP v Banskej Bystrici realizoval stovky záchranných prác na pamiatkových objektoch v kraji, komplexné obnovy, statické zabezpečenia, reštaurátorské práce, archeologické, historické a architektonické výskumy, opravu a reštaurovanie pomníkov a ďalšie práce na hradoch, zámkoch, kaštieloch, ľudovej architektúre, meštianskych domoch, parkoch, kostoloch a kláštoroch. V Stredoslovenskom kraji sa zachránilo aj veľké množstvo vzácnych prírodných fenoménov. Na činnosti organizácie sa podieľalo mnoho pracovníkov najrôznejšieho zamerania, pričom mnohí z nich boli poprednými odborníkmi vo svojej profesii. Rôznorodý kolektív sa vždy podarilo stmeliť dlhoročnému riaditeľovi strediska (ústavu) Ing. arch. Stanislavovi Dúbravcovi, CSc. Jeho zásluhou tu našli azyl aj pracovníci, ktorí inde nevyhovovali vtedajšiemu politickému režimu.

V súčasnosti sa stalo takmer pravidlom, že terajší vlastníci či správcovia pamiatkových objektov buď už nepoznajú alebo sa nepriznávajú k niekdajšej organizácii, ktorá sa zaslúžila o záchranu či zveľadenie tej ktorej pamiatky.

Július Burkovský a Jozef Likavčan

POVEŠŤ KRÁĽOVA STUDŇA

Len čo Matej Korvín nastúpil na uhorský trón, rozhodol sa upevniť kráľovskú moc, pretože krajina trpela neustálymi bojmi a rôznymi nepokojmi na ktoré najviac doplácal chudobný ľud. Chcel skoncovať s bratrickými a potlačiť odboj časti uhorskej šľachty. Do politických, vojenských, ale aj finančných záležitostí vložil kráľ Matej všetky svoje sily a schopnosti. Na zábavu mu ostávalo menej času. No keď sa už konečne uvoľnil od svojich panovníckych povinností, najradšej zašiel na Slovensko. Tu sa rád prehádzal po krásnych lesoch a s veľkou obľubou holdoval poľovačkám a neraz sa takto dostal až do Turca. Najviac sa mu páčilo v blatníckych horách. Na jednej zo svojich poľovačiek sa so svojou družinou dostal až na najvyššie položený hrebeň Veľkej Fatry, nazývaný aj holami pretože tu hore nerástol ani jediný strom, ba ani krík. Keď sa kráľovská družina priblížila k ovciam, ktoré vypásali rozsiahle hôľne lúky, zastavil kráľ Matej koňa a takto sa pustil do rozhovoru s bačom:

- Nože, bača, a či máš ovce zrátané?

- Veru nie, pán kráľ, odpadlo mi od chuti rátať. Hlavne odvtedy, čo sa tá čierna obluda naučila do ohrady chodiť, - povedal smutný bača a zložil si klobúk.

- Čierna obluda, vravíš?

Medveďa myslím, kráľ nás. Čierny je ako uhoľ a hodný vyše mňa, - pokračoval bača a ukázal rukou poviše svojej hlavy.

Matej sa usmial a dodal:

- Viac ti už nebude ovce strhávať, veru nie.

- Akože? - neveril bača vlastným ušiam.

- Tak je, ako vravím, pozri dozadu, tam ho sluhovia nesú.

Bača vytreštil oči a ponáhľal sa na koniec sprievodu, aby si obzrel medveďa.

- On je! - zakričal na kráľa a len tak pre seba popod nos pokračoval: - Tak a už si tam, ty potvora krvilačná, už ma nebudeš zo spánku budiť.

Kráľ Matej medzitým zosadol z koňa a mlčky obdivoval krásu dolín čo sa rozprestierali pred ním i za ním. Keď sa bača vrátil od zabitého medveďa nevedel sa vynadať kráľovi, že ho zbavil čiernej obludy. Potom sa zamyslel. Uvažoval, ako sa mu za to odvdáčiť. Po chvíli sa udrel po čele a takmer vykrikoval:

- Už to mám. Keď sa budete tadeto na obed vracieť, pán kráľ, pripravím vám tu pohostenie. Jahniatko na ohni upečiem.

- Tu to mám obedovať na tomto prišeronom vetre? Je tu krásne, to je pravda, ale nemám rád, keď mi pri jedle fíči okolo uší.

- S tým, že utíchne vietor nemôžeme rátať, tu na holiach denno denne podúva. Ale veď ja už niečo vymyslím, - dodal bača.

Súhlasím, na obed ma tu máš, povedal Matej a odcválal za svojou družinou.

Bača nelenil a rýchlo konal. Pozhánal všetkých svojich valachov. Jeden z nich opekľal jahniatko, ostatní spolu s bačom kopali na kopci jamu a o pár hodín boli s prácou hotoví.

Keď sa kráľ Matej vrátil, tak ako sľúbil bačovi, od prekvapenia sa ani nezmohol na slovo. Len nechápavo krútil hlavou. Bača ho pozval do jamy ktorá bola na výšku chlapa hlboká. Ale keď si sadli, žiadny vietor. Ten fíčal vysoko nad ich hlavami. Pečené jahňa Matejovi veľmi chutilo a v jame sa cítil dobre, aspoň ako v kolibe. No nešlo mu vôbec do hlavy, prečo sa bača nerozhodol pre nejaký jednoduchší úkryt pred vetrom. Spýtal sa ho na to a bača mu odpovedal:

- Pán kráľ, to je také moje malé tajomstvo. Ale vám ho prezradím,

lebo ste ma zbavili tej čiernej pliyagi.

- No hovor! - nabádal ho Matej.

Bača sa nedal dlho prosiť a spustil:

- Už pár rokov som sa chystal vykopat tu na kopci studňu, aby každý, kto sem príde, mohol si aspoň pery ovlažiť. Lebo do doliny je ešte hodný kus cesty.

- Ale veď tu, v jame, nie je žiadna voda, - nechápal naďalej Matej.

Teraz nie je, ale keď jamu prehĺbim, možno sa aj voda objaví, - vysvetlil bača.

Kráľ Matej uznanlivo pokýval hlavou a keďže už čas riadne pokročil, vydal sa so svojou družinou na cestu, aby bol do tmy na Blatníckom hrade. Jamu, kde obedoval s bačom, doteraz vidno. Dostala názov KRÁĽOVA STUDŇA, podobne ako aj vrch, na ktorom bola vykopaná.

Jozef Tatár

Kráľova studňa - vrch v 1384 m n. m.

Kráľova studňa - prameň

Skalné bralá Skalné bralá

Nachádzajú sa tu silné vodné pramene v juhozápadnom svahu Malej Krížnej. Vyvierajú spod hrubozrnnej sutiny, ktoré sú zachytené do napájadiel. Na sever je výrazné bralo s názvom Kráľova skala v nadmorskej výške 1377 m v jej okolí sa nachádza bohatá vápnomilná vegetácia. Z chránených druhov rastlín tu rastie prvosienka holá, klinček peristý včasný, orlíček obyčajný, horec Clusiov, ľan vetvistý, guľička srdcovitá. Pri prameňoch je jedna z najdôležitejších križovatiek turistických značkových chodníkov, kde sa stretávajú červená, zelená žltá, turistická značka. Neďaleko pod Kráľovou studňou stojí Horský Hotel KRÁĽOVA STUDŇA s možnosťou ubytovania (len pre vopred prihlásených) a stravovania, poskytuje občerstvenie aj pre okolo idúcich turistov, cyklistov. Pri hotely je ďalšia križovatka turistických značiek.

Prístup: pešo - z Dolného Harmanca po žltej Bystrickú dolinou, po zelenej cez dolinu Tufna, po červenej zo sedla Malý Šturec, po žltej z Tureckej cez Úplaz a Turecká - Salašky po zelenej cez Úplaz a Malá Krížna. Ďalšie možnosti prístupu pešo zo Starých Hôr po modrej cez Majerovú skalu, Krížnu s pokračovaním po červenej

na Kráľovu studňu. Z Blatnice po zelenej značke Blatníckou dolinou a po žltej Gaderskou dolinou s možnosťou obhliadky hradu Blatnica.

Na záver perlička pre všetkých návštevníkov a turistov Veľkej Fatry - Kráľova studňa.

Lokalita Kráľova studňa je okrem prírodných krás známa aj tým, že sa tu v roku 2001 nakrúcal film Za nepriateľskou líniou. Natáčalo sa na rôznych miestach Slovenska, najmä však vo Veľkej Fatre. Vo filme sa popri Owen Wilsonovi a Gene Hackmanovi objavili aj slovenskí herci Marek Igonda a Kamil Kollárik, srbských vojakov si zahrali príslušníci Martinského vojenského útvaru. Myslím si, že by nezaškodilo tento film si pozrieť počas nie veľmi dobrého počasia v priestoroch hotela Kráľova Studňa, istotne by bol záujem u ubytovaných hostí a možno by sa veľmi radi fotografovali s pozadím skalných brál, ktoré boli vo filme vidieť.

Autor foto a textu Ján Vicen

BYSTRICKÝ PERMON
Banícko-bystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Vydáva: Občianske združenie Permon Vychádza štvrťročne. Šéfredaktor: Ing. Pavel Gender. Zástupca šéfredaktora: PhDr., RNDr. Richard R. Senček, Ph.D., PaedDr. Dušan Jarina, Redakčná rada: Ján Baláž, Mgr. Jozef Ďuriančík, Igor Chromek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, Michal Kiššimon, doc. Ing. Norbert Gáborčík, Ph.D., Ing. Jozef Kreutz, Ján Vicen, Anna Havlíčková. Grafická úprava: PaedDr. Dušan Jarina.